

Kvalitativna evaluacija inkluzivnog potencijala osoba s invaliditetom u tercijarnom obrazovanju

---

Donlagić, Silvija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:253622>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-01-26**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Kvalitativna evaluacija inkluzivnog potencijala osoba s invaliditetom u
tercijarnom obrazovanju

Silvija Đonlagić

Mentor: dr.sc. Aleksandar Štulhofer, redovni profesor

Rujan, 2019. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. CILJEVI I SVRHA RADA	3
3. TEORIJSKI KONCEPT RADA	5
3.1. Sociologija invaliditeta – prema socijalnom modelu invaliditeta.....	5
3.2. Inkluzija osoba s invaliditetom – mjere pozitivne diskriminacije	9
3.3. Osobe s invaliditetom u sustavu obrazovanja – „društvo znanja“	11
4. METODOLOGIJA	12
4.1. O metodi.....	13
4.2. Cjelovit opis uzorka	13
4.3. Prikupljanje podataka.....	14
4.4. Obrada podataka	15
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	16
5.1. Uvod.....	16
5.1.1. Opis invaliditeta sudionika	17
5.1.2. Prijašnje obrazovanje i zadovoljstvo	22
5.2. Studij.....	25
5.2.1. Motivacija za upis studija	25
5.2.2. Izvođenje nastave, prilagodba te zadovoljstvo.....	27
5.2.3. Kvaliteta podrške u obliku asistencije.....	31
5.2.4. Odnos s nastavnicima i kolegama tijekom tercijarnog obrazovanja	33
5.2.5. Zadovoljstvo dosadašnjim iskustvom studiranja.....	36
5.3. Slobodno vrijeme i društveni život tijekom tercijarnog obrazovanja	39
5.3.1. Slobodno vrijeme.....	39
5.3.2. Zadovoljstvo vezama s prijateljima i/ili partnerima	41
5.3.3. Problemi u društvenom životu studenata s invaliditetom.....	43
5.4. Zadovoljstvo zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom.....	46
5.4.1. Zadovoljstvo provedbom.....	47
5.4.2. Upoznatost nastavnika s pravima osoba s invaliditetom	49
5.4.3. Zakinutost prava studenata s invaliditetom	51
5.4.4. Poboljšanje uvjeta za studente s invaliditetom	52
6. RASPRAVA	55
7. ZAKLJUČAK	58
8. LITERATURA	60

9. SAŽETAK	65
-------------------------	-----------

1. UVOD

„...je invaliditet razvojni proces te da invaliditet nastaje kao rezultat međudjelovanja osoba s oštećenjima i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline te iz prepreka koje postoje u okolišu, a koje onemogućuju njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na izjednačenoj osnovi s drugim ljudima...“

(Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, UN, 2006)

Osobe s invaliditetom u današnjem se društvu susreću s brojnim izazovima unatoč postojanju pravnih regulativa koje omogućuju jednakost i potiču inkluzivno okruženje. Tema ovog rada usredotočena je na kvalitativno ispitivanje mišljenja studenata s invaliditetom o svakodnevnici, s naglaskom na život tijekom studija. Razvijanje inkluzivnosti u tercijarnom obrazovanju omogućava osobama s invaliditetom veću društvenu participaciju, jednako kao i pripremu za bolje pozicioniranje na tržištu rada nakon završetka studija. Nužno je potaknuti društvenu svijest o važnosti ravnopravnog tretmana u obrazovanju osoba s invaliditetom, no prije svega potrebno je stvoriti uvjete koji to omogućavaju. U hrvatskom društvu još uvijek prevladava karitativni pristup koji je najvidljiviji u javnom prostoru.

Stoga je važno shvatiti obrazovanje kao temelj za permanentno povezivanje znanja, vještina i sposobnosti u složen sklop kompetencija potrebnih za uspješno sudjelovanje u društvenome, gospodarskom, kulturnom i političkom životu zajednice (Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001). Obrazovanje osoba s invaliditetom možemo promatrati kroz više faza. U početnoj fazi osobe s invaliditetom nisu imale priliku obrazovati se, samim time stupanje na tržište rada nije bilo opcija, u drugoj fazi vidimo pomak prema segregiranom obrazovanju, razvoju posebno prilagođenih obrazovnih ustanova koje obuhvaćaju potpunu podršku, te treća faza u kojoj osobe s invaliditetom uspješno ulaze u sustav redovnog školovanja.

U posljednjih 50 godina strategije edukacijskih modela za osobe s invaliditetom drastično su se mijenjale, od strogo segregacijskih modela gdje je fokus bio na samom invaliditetu i potencijalnom izlječenju, do današnjeg modela gdje se poticanjem inkluzivnosti naglasak stavlja na samu osobu. Prema osnovnom dokumentu UN-a Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom (48. zasjedanje Glavne skupštine UN, 20. prosinac 1993,

Rezolucija 48/96), ističe se važnost razvijanja svijesti o potrebama i pravima osoba s teškoćama u razvoju, te državna obveza osiguravanja odgoja i obrazovanja u maksimalno integriranim uvjetima.

Težnja prema inkluzivnom modelu odgojno-obrazovnih ustanova se nametnula kao prevladavajuća, iako u primarnom i sekundarnom obrazovanju još uvijek postoje tendencije prema institucionalizaciji osoba s invaliditetom, odnosno školovanju u tzv. posebnim školama koje pohađaju zajedno s ostalim osobama s invaliditetom. Socijalni kontakt je ograničen samo na stručno osoblje koje je usmjereno na 'ozdravljenje', dok su potrebe za sigurnošću, ljubavlju, pripadanjem, aktivnošću, učenjem, nezavisnošću, samoostvarenjem, kao i mnoge druge potrebe, zanemarene (Cvetko, Gudelj, Hrgovan, 2000:2).

Unatoč načinjenim pomacima u posebnom obrazovanju, postavlja se pitanje mogu li takve škole pružiti jedno sveobuhvatno obrazovno iskustvo. S jedne strane osobama s invaliditetom se pruža prilika da u prilagođenoj okolini steknu obrazovanje, dok se s druge strane zanemaruju njihove psihosocijalne potrebe, što možemo nazvati jednom vrstom pozitivne isključenosti. Slijedom navedenog smatramo da se uz minimalne napore može ostvariti redovno obrazovanje za sve osobe s invaliditetom tako da se u svim obrazovnim institucijama osiguraju uvjeti i nastavno osoblje s posebnim znanjima, u vidu asistenata u nastavi.

Europska agencija za posebne potrebe i inkluzivno obrazovanje nizom projekata i istraživanja nastoji potaknuti zemlje članice Europske Unije na sudjelovanje u programima edukacijske uključivosti, a cilj ovog rada je prije svega dobiti povratnu informaciju osoba s invaliditetom o učinkovitosti provedenih mjera, te savjeta za poboljšanje sadašnjih uvjeta. U istraživanju je cilj obuhvatiti što veći broj sudionika s različitim vrstama invaliditeta, kako bi se u konačnici mogla definirati i detaljnija slika života studenata s invaliditetom, te kako bi se povećala njihova participacija i vidljivost u akademskoj zajednici.

2. CILJEVI I SVRHA RADA

“Nedostaju istraživanja koja bi se odnosila na mlade koji su prošli školski put bilo u redovnim ili posebnim uvjetima, nedostaju nam njihova iskustva i kvalitativna istraživanja o efikasnim modelima djelovanja na edukacijsku sredinu.“

(Igrić, 2004:161)

Cilj rada je doprinos većoj inkluzivnosti studenata s invaliditetom u sustavu tercijarnog obrazovanja na primjeru studenata s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Poseban naglasak se stavlja na 'meke' preinake, odnosno na stvari koje studenti s invaliditetom doživljavaju kako velike prepreke, većinom nevidljive promatraču.

Iz toga proizlazi cilj rada – istražiti na koji način studenti s invaliditetom doživljaju svoju okolinu tijekom tercijarnog obrazovanja, koje preinake smatraju korisnima te koje sugestije mogu ponuditi u stvaranju još boljeg okruženja za sve osobe s invaliditetom.

Kroz četiri tematske cjeline cilj je sagledati postojeće stanje uvidom u svakodnevicu studenata s invaliditetom, pritom uzimajući u obzir njihovo prethodno obrazovanje, trenutnu situaciju na studiju, ambicijama za budućnost te subjektivne opservacije sudionika s ciljem poboljšanja uvjeta života.

Temeljno istraživačko pitanje bavi se analizom doživljaja tercijarnog obrazovanja kod osoba s invaliditetom, odnosno preprekama na koje nailaze u obrazovnom sustavu, počevši od same odluke o upisu na studij, preko subjektivnih opažanja vlastite uključenosti u obrazovni proces i studentski život. Fokus rada prvenstveno je, dakle, na tercijarnom obrazovanju osoba s invaliditetom, s naglaskom na socijalnu komponentu obrazovanja te stupanj kvalitete življenja unutar akademske zajednice. Svjetska zdravstvena organizacija je 1993. godine definirala kvalitetu življenja kao individualnu percepciju vlastite pozicije u životu, u kontekstu kulturalnih i vrijednosnih sustava u kojima se živi i u odnosu na vlastite ciljeve, očekivanja, standarde i preokupacije (prema Hughes et.al.,1995). Kroz niz pitanja o subjektivnom doživljaju zadovoljstva u pojedinim segmentima života, primjerice obrazovnom i društvenom segmentu, nastoji se ponuditi objektivna slika sveukupnog zadovoljstva. Navedena problematika je privukla pozornost akademske zajednice te su provedena brojna istraživanja o osobama s invaliditetom

tijekom post-sekundarnog obrazovanja (Riddell, 1998; Tinklin et.al., 1999; Borland et.al., 1999; Goode, 2007), a u Hrvatskoj je proveden projekt "Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu" u kojem su detaljnom analizom provedenih istraživanja definirani gorući problemi osoba s invaliditetom u našem obrazovnom sustavu, te se kvalitativna analiza pokazala izuzetno korisnom metodom pri istraživanju inkluzivnosti, odnosno u ovom radu inkluzivnog potencijala.

Glavno istraživačko pitanje vezano je prije svega za subjektivni doživljaj zadovoljstva i stupnja inkluzivnosti studenata, no u pozadini pitanja nazire se pogled na svakodnevicu, potrebne promjene koje je potrebno iskustveno spoznati kako bi se one uistinu osvijestile i kako bi se poduzele mjere koje osobama s invaliditetom mogu uvelike olakšati svakodnevni život i stvoriti uvjete za ravnopravnu participaciju u društvu. Iz potonjeg možemo zaključiti kako je nužno sudjelovanje osoba s invaliditetom u stvaranju efektivnih mjera koje pridonose rastu kvalitete života.

Prepreke s kojima se studenti s invaliditetom susreću su svakako u fokusu, no svrha je osvijestiti prepreke kroz niz subjektivnih primjedbi i sugestija sudionika koje kasnije mogu poslužiti kao svojevrsna vodilja ka stvaranju zdravijeg i inkluzivnijeg okruženja u tercijarnom obrazovanju.

Odluka o istraživanju upravo studenata s invaliditetom i inkluzivnog potencijala uvelike proizlazi iz potrebe za provjeru efikasnosti postojećih mjera za osobe s invaliditetom u hrvatskom društvu te definiranja potrebnog prostora za napredak u području tercijarnog obrazovanja.

Filozofski fakultet u Zagrebu pohađa velik broj osoba s invaliditetom pa je stoga bio logičan odabir za provedbu ovog istraživanja. Infrastrukturno prilagođena visokoobrazovna ustanova na Sveučilištu u Zagrebu koja nudi najviše studijskih smjerova čest je odabir osoba s invaliditetom.

Ideja je da će ovaj rad, zajedno s naporima uložnim od strane institucija i civilnog društva otvoriti novo poglavlje napretka za osobe s invaliditetom te da će se uvidom u kvalitativnu analizu stvarnog stanja i potreba načiniti potrebne izmjene koje za osobe s invaliditetom, ne samo u sustavu tercijarnog obrazovanja nego i šire, podići razinu kvalitete života.

Kao metodološka podloga koristi se tematska analiza, prikaz i interpretacija rezultata donosi se u nekoliko tematskih točaka kroz koje možemo jasnije sagledati situaciju i potrebe, te na kraju evaluirati samo zadovoljstvo studenata s invaliditetom kroz sve točke.

Te interpretacijske točke preklapaju se s ciljevima istraživanja :

- Osvrt na prethodno školovanje, dostupnost potrebne potpore
- Pronalaženje motivacije za upis fakulteta, okolnosti koje su prethodile upisu i odabiru studijskog programa
- Studij (izvođenje nastave i podrška) te zadovoljstvo istim
- Osvrt na društveni život i stvaranje odnosa tijekom tercijarnog obrazovanja
- Zadovoljstvo zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom
- Vlastite sugestije koje bi poboljšale iskustvo studiranja za osobe s invaliditetom

3. TEORIJSKI KONCEPT RADA

3.1. Sociologija invaliditeta – prema socijalnom modelu invaliditeta

Invaliditet kao fenomen teško je opisati u jedinstvenoj definiciji, njegovo značenje zahtijeva dublju analizu prijašnjih pristupa osobama s invaliditetom. Definirati invaliditet u društvenom smislu značilo bi pak posegnuti u kratku evoluciju prava osoba s invaliditetom i njihov postupni ulazak u raspravu o ljudskim pravima, te kasnije donošenje deklaracija i nacionalnih strategija. Terminološki problemi oko samog definiranja invaliditeta prisutni su u svakodnevnom govoru, kao i u stručnoj literaturi. Da konsenzus oko jedinstvenoga i potpuno prikladnoga naziva za populaciju 'osoba s invaliditetom' zapravo ne postoji, vrlo je lako ustvrditi već i pri kratkom prelistavanju svjetske znanstvene, stručne i ine literature (Marinić, 2008:200) Primjerice pojmovi 'invalidi', 'hendikep', 'hendikepirane osobe', 'osobe s poteškoćama u razvoju' ili 'osobe s posebnim potrebama', često se olako koriste, a ponekad im se značenja isprepliću.

Naime, riječ hendikep engleskog je podrijetla i kovanica je dviju riječi: *hand* = ruka i *cap* = kapa, što asocira na povijesno težak položaj i siromaštvo invalida (Zovko, 1999). Ono što je zajedničko svim ovim pojmovima je neka vrsta negativne konotacije koju u sebi nose. Uzmimo pojam *invalid*¹, koji je u engleskom jeziku direktno suprotstavljen pojmu *valid*², odnosno njegov je antonim, postavlja se pitanje možemo li reći da je korištenje pojma *invalidi* politički nekorektno. U novijoj literaturi teško da ćemo sresti ove termine, njih valja izbjegavati i precizirati značenja, no u Republici Hrvatskoj ne postoji jedinstvena definicija pa će tako osobe s invaliditetom u sustavu socijalne skrbi biti nazivane tjelesno ili mentalno oštećene osobe, u obrazovnom sustavu djeca i mladež s teškoćama u razvoju ili s posebnim obrazovnim potrebama, a u sustavu mirovinskog osiguranja i zapošljavanja osobama s invaliditetom. Neupitnim se nameće da postoji potreba za unificiranjem ovog nazivlja ne samo u svrhu političke korektnosti, već i odmicanja od negativnih konotacija koje riječi *oštećenja* i *posebne potrebe* nose. Oštećenje je nasljeđe medicinskog modela gdje je fokus bio na izlječenju, a posebne potrebe daju naslutiti da su osobe s invaliditetom 'u potrebi', samim time na neki način teret društvu.

U ovom radu koristit će se općeprihvaćena definicija Svjetske zdravstvene organizacije prema kojoj se pojam *disability*³ tumači kao: "...ograničenje, smanjenje ili smetnje (koje proizlaze iz oštećenja zdravlja) u sposobnosti izvršenja neke fizičke aktivnosti ili psihičke funkcije primjerene životnoj dobi osobe, a odnosi se na sposobnosti (...) koje su općenito prihvaćene kao važne za svakodnevni život (1980: 47). Važno je istaknuti razliku između invaliditeta i bolesti, gdje invaliditet definiramo kao stanje, odnosno posljedicu bolesti ili oštećenja (Rački, 1997).

U počecima invaliditet se promatrao kroz medicinski model utemeljen na urođenim ili stečenim nedostacima mentalne ili tjelesne prirode. Medicinski model invaliditeta bio je usredotočen na ozdravljenje i 'popravljanje' nedostataka, iz čega i proizlazi karitativni pristup osobama s invaliditetom. Prisutnost medicinskog modela i odgovarajućeg načina razmišljanja o razlikama i različitosti još je uvijek itekako vidljiva usvajanjem zakona kojima se osobama s invaliditetom osiguravaju određena prava na temelju 'onoga što one ne mogu', a ne na temelju onoga što bi, u

---

¹ lat. *invalidus*: nejak, slab, osoba kojoj se zbog bolesti, ozljede ili prirodnog nedostatka trajno smanjena sposobnost za rad i samostalan život (prema Hrvatska enciklopedija)

² *valid* engl., pojam koji označava validnost, valjanost ili ispravnost

³ *disability* engl., pojam koji se u hrvatskom jeziku može prevesti kao invalidnost, invaliditet ili nesposobnost

skladu sa suvremenim shvaćanjem osnovnih ljudskih prava, mogle, željele i trebale.“ (Urbanc, 2006: 3). No, sedamdesetih godina 20. stoljeća zahvaljujući naporima aktivističkih skupina situacija se mijenja. Rezultat tih borbi bilo je uvođenje novog modela dizajniranog radi prevladavanja ‘ugnjjetavanja’ i stigmatizacije osoba s invaliditetom, u okviru kojeg se medicinski pristup zamjenjuje ‘socijalnim modelom’ (Mihanović, 2010: 73-74).

U okviru Opće deklaracije o ljudskim pravima (Universal Declaration, 1948) susrećemo se s člankom 25 prema kojem se osigurava dobrobit osobama koje pate od nekog 'životnog nedostatka'. Dvije godine kasnije u okviru Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ističe se pravo hendikepiranih osoba na autonomiju, socijalnu integraciju i sudjelovanje u životu (Žiljak, 2005). Nešto kasnije, 1993. godine UN donosi Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom, a Madridska deklaracija usvojena na Europskom kongresu osoba s invaliditetom 2002. godine određuje invaliditet kao pitanje ljudskih prava. Deklaracijom se određuje da osobe s invaliditetom trebaju uživati sva jednaka ljudska prava kao ostali građani, no implementacija deklaracije ovisi o stupnju razvijenosti država, njihovim mogućnostima da osiguraju uvjete za kvalitetnu provedbu mjera i osiguraju integraciju osoba s invaliditetom kako bi one, posljedično mogle ostvariti punu društvenu participaciju, odnosno inkluziju.

Još će se zahtjevnijim pokazati pronalazak definicije grane sociologije – sociologije invaliditeta. Kao prilično mlada znanost sociologija u početku nije prepoznala problem invaliditeta kao društveni, stoga mu nije bila posvećena odgovarajuća pažnja. To izbjivanje iz društvenog diskursa ponajviše se može pripisati isključenosti osoba s invaliditetom iz društvenog i političkog života, gotovo nepostojećeg prilagođenog sustava obrazovanja što posljedično nosi i nemogućnost aktivne i ravnopravne participacije u društvu kao cjelini. Invaliditet kao društveni fenomen vezan je prvenstveno uz stvaranje identiteta, integraciju i inkluzivnost. Erving Goffman se u svojem djelu *Stigma* bavi pojmom identiteta koji stvaraju stigmatizirane osobe. Djelo prvi puta objavljeno 1963. godine i danas je više nego aktualno, stoga valja promotriti Goffmanove postavke i kontekstualizirati ih s današnjim stanjem. Podjela na abnormalne i normalne ljude odnosi se na potpunu društvenu prihvaćenost i participaciju, ne stavlajući naglasak samo na osobe s invaliditetom (Goffman, 2000).

Smještanje sociologije invaliditeta pod medicinsku sociologiju se čini pogrešnim, oprečno je s prevladavajućom tendencijom socijalnog modela invaliditeta i prihvaćanjem modela ljudskih prava. Definiranje oštećenja ili invaliditeta unutar medicinske sociologije variralo je od funkcionalističkog viđenja u kojem pojedinac koji je bolestan prihvaća svoju 'bolesnu' ulogu u društvu, te vidi svoju situaciju kao nepoželjnu i traži profesionalnu pomoć (prema Parsons, 1951), prema razdvajanju pojmova oštećenja ili invaliditeta i bolesti (Sieglar i Osmond, 1974), te "rehabilitacijske uloge" koja počiva na pretpostavci da pojedinac, jednom svjestan svojeg stanja mora prihvatiti situaciju i naučiti živjeti u danim uvjetima (Safilios-Rothschild, 1970). Upravo iz ovog evolutivnog karaktera samog pojma invaliditeta jasno je da ga se ne može staviti pod jedan univerzalni krovni pojam ili smjestiti u jednu društvenu sferu. Suvremeni sociološki modeli nastoje smanjiti učinak stigmatizacije definiranjem invaliditeta kroz afirmativnije kategorije, pa se u literaturi sve češće spominju teškoće u određenim segmentima funkcioniranja.

U svrhu boljeg razumijevanja važno je navesti i interakcionistički pristup Charlesa Coolya, koji smatra da okolina služi kao ogledalo, pa se na osnovi reakcija okoline prema osobi formira invaliditet, dio identiteta kroz koju se osoba kasnije sama doživljava. Upravo će ovo interakcionističko tumačenje invaliditeta poslužiti kao teorijska podloga u našem radu, jer u nastojanju da se stavovi društva promijene treba postići uvjete u kojima će doći do interakcije osoba s i bez teškoća ili invaliditeta, gdje uključivanje u redovni sustav odgoja i obrazovanja igra znatno važnu ulogu (Cvetko et.al., 2000 - prema Teodorović, 1997). Kroz rad ćemo i nastojati dokazati točnost interakcionističkog viđenja invaliditeta kroz mišljenja sudionika o svakodnevnim interakcijama u društvu.

Sagledavanje samog pojma invaliditeta kao društvenog konstrukta, reflektirajuće spoznaje koja posljedično dovodi do formiranja identiteta pojedinca kao invalida svakako je jedna od verzija objašnjenja pojma koja se proteže kroz rad jer je on prije svega društven i kao takvog ga se mora sagledavati, uvijek obuhvaćajući puninu samog pojma i njegova značenja.

Valja obratiti pozornost i na suprotno viđenje, ono koje nam objašnjava na koji način osobe s invaliditetom utječu na društvo, u kojoj mjeri ga mijenjaju i koje mehanizme pritom kao grupa koriste, stoga će se u radu ispitati i participacija studenata, njihovo poznavanje zakonskih okvira kojima su njihova prava uređena, te sposobnost djelovanja u segmentu promjene.

Socijalni model shvaćanja invaliditeta teži prema razvoju u model ljudskih prava, što će posljedično utjecati i na njegovo smještanje unutar sociologije. Kao što smo već naglasili, pogrešnim se čini pojam invaliditeta staviti u okvire medicinske sociologije iako je neupitno njezin dio, no konstantnim napretkom i razrješavanjem prepreka osoba s invaliditetom dolazimo u okvire ljudskih prava, koja su jednako prisutna u sociologiji politike, obrazovanja, moći i kulture. Razvoj politika prema osobama s invaliditetom dovodi do pomaka od *potreba* prema *pravima* (Puljiz, 2010). Neupitna multidisciplinarnost pojma invaliditeta omogućuje nam različite poglede i usporedbu, ne samo onu značenjsku već i diskurzivnu.

3.2. Inkluzija osoba s invaliditetom – mjere pozitivne diskriminacije

“Da bi postali društvo u kojem svaki pojedinac ima jednaka prava i mogućnosti bez obzira na individualne različitosti, model inkluzije predstavlja se kao jedno od rješenja. “

(Cvetko, Gudelj, Hrgovan, 2000:2)

Inkluzija, pojam nastao prelaskom s medicinskog na socijalni model invaliditeta obuhvaća participaciju osoba s invaliditetom u svim društvenim aktivnostima, gdje pritom samo društvo prihvaća invaliditet kao svoj dio te tako obogaćuje ukupnost društvenih odnosa.

Stepenicu više od integrativnog shvaćanja u kojem su osobe s invaliditetom te koje se moraju prilagođavati kako bi se uklopile u društvo, inkluzivno shvaćanje otvara novo poglavlje. Nameće se pitanje u kojoj mjeri se ovi pojmovi isprepliću te nalazimo li se u svojevrsnom rascjepu ova dva pojma. Ne možemo ih objašnjavati kao oprečne pojmove već moramo spoznati temeljne razlike i njihovu stupnjevitu prirodu. Integracija, utemeljena na osiguravanju podloge za funkcioniranje gdje se osobe s invaliditetom moraju same pobrinuti ili prilagoditi kako bi ostvarile svoj potencijal, se javlja nakon Drugog svjetskog rata, procvatom prepoznavanja važnosti ljudskih prava i kasnije osiguravanja mjera koje tome i pridonose, no nažalost većinski ostaje koncentrirana na medicinsku stranu invaliditeta, sferu nemogućnosti, rehabilitacije i izlječenja.

Bez potpune integracije ne možemo govoriti o inkluzivnosti, sve dok se naše društvo bori s osiguravanjem preduvjeta koji omogućavaju posve jednake uvjete za osobe s invaliditetom, ne postoji prava podloga za ostvarivanje inkluzije. Upravo iz tog razloga se u ovom radu koristi termin inkluzivnog potencijala, isprva pomalo nejasnog, no iz potonjeg je vidljivo da inkluzija kao pojam nije dovoljna da objasni ukupnost postojećih uvjeta u životima osoba s invaliditetom jer nisu ostvareni svi uvjeti koji bi to omogućili. U radu je cilj kvalitativno evaluirati dijelove života studenata s invaliditetom kako bi se stvorila jasna slika potreba osoba s invaliditetom bez obzira na postojeće uvjete koje imaju, te postoji li inkluzija kao takva ili je ona još uvijek samo jedna tendencija.

Implementacija inkluzije sastoji se od šest ključnih činitelja:

1. *Državna strategija, pravo, zakonodavstvo, ekonomija*
2. *Stavovi, iskustva, znanje*
3. *Nacionalni program*
4. *Moguće promjene u obrazovanju*
5. *Suradnja raznih sektora*
6. *Prilagodbe okruženja – stvaranje radnih mjesta*
(Skjorten, 2000:42)

U radu se naglasak stavlja na inkluzivnost koja se može postići kroz obrazovni proces, odnosno odgojno obrazovni karakter obrazovnih institucija.

Socijalni model i model ljudskih prava su svojim nadopunjavanjem je iznjedrili mjere pozitivne diskriminacije. Ukratko radi se o povlaštenim mjerama usmjerenim prema osobama s invaliditetom, primjerice uvođenje kvotnog sustava zapošljavanja, izravni upis na fakultete i ostvarivanje prava na državne stipendije isključivo prema kriteriju invaliditeta. Benevolentan karakter mjera pozitivne diskriminacije u pozadini donosi niz pitanja koje se direktno mogu povezati s (ne)ostvarivanjem inkluzivnog potencijala osoba s invaliditetom. U kontekstu medicinskog modela imamo primjer osobne invalidnine koje osobe s invaliditetom primaju po osnovi svojeg invaliditeta. U obrazovnom sustavu imamo već navedene mjere izravnih upisa i državnih stipendija. Ono što se nameće je upravo njihov kompenzacijski karakter, osobi s

invaliditetom se mjesečno primjerice isplaćuje određena svota novca koja bi trebala nadomjestiti taj njihov nedostatak povezan s invaliditetom. Mišljenja smo da ove mjere unatoč svojem prije svega benevolentnom karakteru, trajno mogu demotivirati osobe s invaliditetom jer na neki način dokidaju želju za aktivnijim angažmanom osoba s invaliditetom, posljedično smanjuju društvenu participaciju i stavlja ih se u prizmu posebnih potreba. Inkluzivnost se, ponavljamo, ne ostvaruje kroz kompenzaciju već aktivnu participaciju. Mjere pozitivne diskriminacije pasiviziraju osobe s invaliditetom stavljajući ih u poziciju konzumenata socijalne skrbi, čime se zapravo zanemaruju osnovna ljudska prava (Zaviršek, 2009).

3.3. Osobe s invaliditetom u sustavu obrazovanja – „društvo znanja“

„OBRAZOVANJE

1. Države potpisnice priznaju pravo osoba s invaliditetom na obrazovanje. U svrhu ostvarenja ovog prava bez diskriminacije i na osnovi jednakih mogućnosti, države potpisnice će osigurati sveobuhvatno obrazovanje na svim razinama, kao i cjeloživotno obrazovanje (...).“

(Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, članak 24., UN, 2006)

Kao što smo prije naveli, pristup obrazovanju nameće se kao temelj ostvarivanja ljudskih potencijala, stoga se valja osvrnuti na činjenicu da osobe s invaliditetom rijetko stupaju u sustav visokog obrazovanja.

Pod pretpostavkom da će osobe s invaliditetom višim stupnjem obrazovanja, po završetku školovanja lakše ostvariti zaposlenje, valja stvoriti uvjete koji im to omogućavaju. Promatrajući širu sliku obrazovanja osoba s invaliditetom ne možemo zanemariti i gospodarski moment. Pristup obrazovanju osobama s invaliditetom ne smije se gledati samo iz perspektive solidarnosti ili jednog vida jednakosti, jer se tu opet susrećemo s karitativnim pristupom. Osobe s invaliditetom koje ostvare svoje potencijale kroz obrazovanje, nastavno na to i na samom tržištu rada, obogaćuju zajednicu kao takvu te omogućavaju razvoj *društva znanja*. Globalna tendencija

stvaranja društva znanja, kao temelja ekonomije i njenog razvoja, temelji se na podizanju razine obrazovanja i sprečavanju ranijeg napuštanja obrazovanja. Prema strategiji 'Europa 2020' obrazovanje igra jednu od glavnih uloga u ostvarivanju daljnjeg gospodarskog razvoja i zdrave ekonomije.

U sklopu Sveučilišta u Zagrebu djeluje krovni Ured za studente s invaliditetom, koji dalje djeluje po sastavnicama sveučilišta, prema njihovim podacima na Sveučilištu trenutno studira oko 70.000 studenata, od kojih je oko 350 s invaliditetom. Valja naglasiti da se ova brojka odnosi na studente koji su koristili ili koriste podršku svojih ureda, stvarna brojka je zasigurno znatno veća, no nažalost ne postoje pouzdani podaci. Studentima s invaliditetom smatraju se svi studenti koji zbog bolesti ili oštećenja (bez obzira na rješenje o invaliditetu) imaju teškoća u realizaciji svakodnevnih aktivnosti; ova definicija uz studente s oštećenjima vida i sluha te tjelesnim invaliditetom, uključuje studente s kroničnim bolestima, psihičkim poremećajima i specifičnim teškoćama učenja (Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu, 2007).

Studenti s tjelesnim oštećenjima, primjerice kroničnim bolestima koje znatno utječu na njihovo svakodnevno funkcioniranje, primjerice epilepsija ili dijabetes, gotovo nikad nisu identificirani kao osobe s invaliditetom, prvenstveno zato što njihov invaliditet nije vidljiv te nikad nisu tražili potvrdu o stupnju invaliditeta odnosno tjelesnog oštećenja, te često pribjegavaju skrivanju svojih stanja, time ne ulazeći u statistiku studenata s invaliditetom.

U sklopu Filozofskog fakulteta djeluje Ured za osobe s invaliditetom koji organiziranom asistencijom osobama s invaliditetom osigurava potrebne uvjete za odvijanje nastavnog procesa. Prema podacima koje smo dobili od Ureda za studente s invaliditetom Filozofskog fakulteta u Zagrebu oko 40 korisnika je u protekloj godini koristilo usluge ureda. Preduvjeti za uspješno uključivanje osoba s invaliditetom u sustav visokog obrazovanja uključuju pristupačan i fleksibilan prijevoz, osiguran adekvatan smještaj uz popratnu asistenciju, arhitektonski prilagođene obrazovne ustanove, asistenciju u nastavi te pristup prilagođenoj literaturi, opremi i dostupnost primjerene tehničke pomoći.

4. METODOLOGIJA

4.1. O metodi

S obzirom na to da je naš polustrukturirani intervju bio unaprijed podijeljen na četiri tematske cjeline, u procesu obrade podataka koristit će se metoda tematske analize. Tematskom analizom ćemo identificirati podatke koje kasnije smještamo u kategorije koje će kasnije omogućiti da se teme i obrasci svrstaju u cjeline koje ćemo promatrati i interpretirati. Teme koje obrađujemo sa sudionicima u razgovoru, okupljene u cjelinu, tvore koherentno i razumljivo kolektivno iskustvo (Aronson, 1994). Metoda tematske analize omogućava i velik stupanj fleksibilnosti, što je zbog karaktera našeg istraživanja, odnosno cilja da se u konačnici interpretiraju i evaluacijski, vrlo poželjno, ponajviše zbog neopterećenosti teorijom. Razgovori sa sudionicima bili su usmjereni na otkrivanje društvene realnosti, odnosno stvarnog postojećeg stanja, unutar podijeljenih iskustava sudionika.

U tematskoj analizi poslužit ćemo se induktivnim načinom identificiranja tema i obrazaca jer nije opterećen zadanim teorijskim i kodnim okvirom već se podaci skupljaju ciljano (Patton, 1990). Tematska analiza se prije svega vezuje uz deskriptivski i interpretacijski karakter dobivenih podataka, koji nam kasnije pomažu opisati određeni društveni fenomen, stoga će se tematskoj analizi pristupiti i problemski, nastojeći definirati žarišne probleme u našim temama.

Ovo istraživanje nije ograničeno strogim teorijskim okvirom, niti željom za uspostavljanjem nove sociološke teorije, već se temelji upravo na iskustvima sudionika, razumijevanju njihovih specifičnih potreba i prepreka s kojima se susreću jednako kao i sugestijama koje mogu ponuditi u rješavanju problema. Sociološka relevantnost teme istraživanja počiva upravo na istraživanju položaja ranjive populacije u obrazovnom sustavu, koji je kao što smo ranije naglašavali temelj za potpunu društvenu participaciju.

4.2. Cjelovit opis uzorka

Sudionike istraživanja prikupljali smo tako da je uz suglasnost Ureda za studente s invaliditetom Filozofskog fakulteta odaslan poziv korisnicima Ureda putem elektroničke pošte, nakon čega je i Ured poslao isti poziv svojim korisnicima. Sudionici koji su odgovorili na inicijalni poziv putem elektronske pošte, dalje su preporučivali svojim prijateljima, poznanicima,

osobama s invaliditetom da se uključe u istraživanje. Većina sudionika prikupljena je dakle metodom snježne grude tzv. *snowballingom*.

Ideja je bila obuhvatiti što veći dio populacije korištenjem neprobabilističkog prigodnog uzorka, dakle studente svih godina studija kako bi potencijalno pružili drugačije stavove zbog vremenskog odmaka, s različitim vrstama invaliditeta što nam pruža uvid u život sa specifičnim vrstama invaliditeta, što je bilo uspješno. U uzorku su obuhvaćeni studenti svih godina preddiplomskog studija, svih godina diplomskog studija, a jedan sudionik je na poslijediplomskoj razini, te u isto vrijeme završava drugi diplomski studij na Filozofskom fakultetu. Složenija komparacija stupnja inkluzivnog potencijala u pojedinim segmentima, temeljena na dobnim razlikama i stupnju oštećenja odnosno invaliditeta nije se pokazala mogućom jer većina naših sudionika ima između 20 i 25 godina, a njihov postotak oštećenja se kreće od 80 do 100%. Istraživanje nije bilo potrebno proširivati na ostale sastavnice Sveučilišta u Zagrebu zbog dovoljnog odaziva studenata.

U istraživanju je sudjelovalo šesnaest studentica i pet studenata. Čak šesnaest sudionika istraživanja stanuje u studentskim domovima Stjepan Radić i Cvjetno naselje, dok ostalih pet stanuje s roditeljima ili braćom, što u velikoj mjeri oblikuje njihovu svakodnevicu. Što se tiče dobne strukture najmlađi sudionik istraživanja je imao 20 godina, dok je najstariji sudionik imao 41 godinu. Naši sugovornici su uglavnom studenti dvopredmetnih studija, samo četiri sudionika studiraju jednopredmetni program. Svi naši sudionici su tijekom sekundarnog obrazovanja ostvarivali vrlo dobar ili odličan opći uspjeh.

4.3. Prikupljanje podataka

Istraživački rad ⁴započeo je u travnju 2019. godine i trajao je do lipnja iste godine. Održan je 21 intervju sa studentima s invaliditetom koji studiraju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukupno dvadeset i jedan intervju je proveden na lokacijama koje su sudionicima

---

⁴ Uz dopuštenje Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja izdanog 26. ožujka 2019. godine.

osiguravale prikladnu razinu diskrecije, te opuštenu atmosferu koja im je omogućila da se bolje osjećaju dok iznose svoje stavove i mišljenja bez sputavanja.

Intervjui su se odvijali usmenim putem, korištenjem metode polustrukturiranog intervjua koji nam je omogućio da sudionici otvaraju nove teme i dijele primjere iz svojih života koji oslikavaju njihovu svakodnevicu, da se prisjećaju nekih situacija kojima bi pobliže objasnili svoje odnose s nastavnicima i kolegama, prijateljima, te dovoljno prostora za sugestije jer smatramo da ovo istraživanje u svojim rezultatima treba polučiti konkretne i objektivne smjernice za daljnji napredak u području inkluzivnog obrazovanja.

Metoda polustrukturiranog intervjua pokazala se i više nego primjerenom u ovom istraživanju, a prethodno zadane tematske cjeline omogućile su sudionicima da u svakoj od ovih cjelina donesu neki zaključak o postojećem stanju, odnosno da evaluiraju svoje zadovoljstvo u raznim točkama. Sudionici su u svim tematskim cjelinama svoje odgovore potkrepljivali iscrpnim primjerima pa je dolazilo do značajnih preklapanja pri procesu kodiranja. U svakom provedenom intervjuu otvorena su nova specifična pitanja ili potpitanja, do kojih smo dolazili logički, te su u konačnici i ta pitanja polučila značajne spoznaje o životu studenata s invaliditetom.

Pitanja su bila usmjerena na prijašnje obrazovanje kako bismo dobili sliku o učestalosti pohađanja redovitih programa, podršku u obliku potrebne asistencije u prijašnjem školovanju, te razliku između podrške koja im je bila dostupna tijekom prijašnjeg školovanja i ove koja je dostupna tijekom tercijarnog obrazovanja; motivaciju za upis odabranog studijskog programa, zadovoljstvo podrškom, vlastitim uspjehom i studijskim programom; slobodno vrijeme i društveni život na fakultetu i izvan njega, zadovoljstvo društvenim životom i potencijalni problemi koji se javljaju, te zaključno osvrt na postojeće zakonodavstvo usmjereno prema osobama s invaliditetom uz iskazivanje zadovoljstva dosadašnjim iskustvom na studiju i potencijalnih sugestija koje bi osobama s invaliditetom pružile bolje iskustvo studiranja.

4.4. Obrada podataka

Intervjui su snimani diktafonom, nakon čega su transkribirani na osobno računalo. Nakon inicijalne transkripcije isti su se intervjui anonimizirali, kako bismo u konačnici dobili analitičku verziju intervjua. Kod kvalitativne obrade podataka koristili smo se softverskim paketom

maxqda 12. Tijekom kvalitativne obrade i kategorizacije podataka definirali smo najvažnije točke koje su korištene pri analizi samih rezultata istraživanja:

1. Prijašnje obrazovanje (izvođenje nastave te podrška) i zadovoljstvo istim
2. Motivacija za upis studija
3. Studij (izvođenje nastave te podrška) i zadovoljstvo istim
4. Slobodno vrijeme i društveni život tijekom tercijarnog obrazovanja
5. Zadovoljstvo zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom
6. Vlastite sugestije koje bi poboljšale iskustvo studiranja za osobe s invaliditetom

(Sve navedene točke obuhvaćaju i element subjektivnog doživljaja zadovoljstva.)

Navedene tematske točke bit će temelj analize i daljnje interpretacije rezultata.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Uvod

Invaliditet, dosad već objašnjen kao jedan versatilan pojam koji se drugačije sagledava ne samo u državnim institucijama već i u samom društvu, pojam koji za pojedinca, osobu s invaliditetom, uvijek ostaje na jednoj osobnoj razini, vrlo individualan i teško opisiv. Upravo iz tog razloga od naših sudionika nismo tražili da pobliže objašnjavaju svoj invaliditet ili samo oštećenje, već smo ih poticali da se više koncentriraju na ona stvarna ograničenja koja proizlaze iz njihovog invaliditeta, bili oni fizičke ili socijalne prirode, pritom ne zanemarujući i isprepletenost ovih pojmova na nekim razinama.

Kvalitativno istraživanje pružilo nam je mogućnost da iz 'prve ruke' čujemo iskustva studenata s invaliditetom, kako bi sami zaključci pružili plodnu podlogu za daljnje prilagodbe i općenito osvještavanje važnosti ravnopravnosti osoba s invaliditetom u društvu te njihove veće participacije u ukupnosti društvenog i političkog života.

Analiza cjelokupnog doživljaja tercijarnog obrazovanja pokazala se vrlo širokom i izazovnom, no naši sudionici su pokazali velik interes za samu temu rada, pa su tako u uvodnom razgovoru često naglašavali da im se sviđa tematika koja nije usmjerena na bolest, na invaliditet, nego na njihov doživljaj, pa je većina sudionika zaista bez ikakve zadržke iznijela svoja promišljanja i sugestije. Kao i u svim kvalitativnim istraživanjima empatija i istraživačeva uključenost su odigrale značajnu ulogu, što je rezultiralo boljim razumijevanjem osobnih iskustava sudionika. Sudionici su rado dijelili konkretne primjere i opisivali svoju svakodnevicu, nizom digresija sa sudionicima smo došli do zanimljivih zaključaka koji možda nemaju nikakav značaj za temu rada, no svakako su korisni pri opisivanju života studenata s invaliditetom.

U razgovoru sa sudionicima smo naglasili da nije cilj naštetiti primjerice ugledu Filozofskog fakulteta, pojedinim udrugama ili nastavnicima koje su izdvojili, već smo objasnili da nas zanima njihovo stvarno stanje, promišljanja, i sugestije koje u konačnici mogu polučiti konkretne rezultate i zaključke o zadovoljstvu iskustvom studiranja osoba s invaliditetom. Naši sugovornici su također često otvarali nove teme, pokretali razgovor o nekim specifičnim čimbenicima koji su na kraju i odgovorili na glavno istraživačko pitanje. Većina sudionika je zaista htjela sudjelovati u istraživanju koje će na neki način opisati studente s invaliditetom kao populaciju, iako se radi o malom uzorku, te koje će u konačnici možda potaknuti na promišljanje.

5.1.1. Opis invaliditeta sudionika

U sljedećim citatima predstavljamo naše sudionike istraživanja, odnosno njihov invaliditet. Nakon početnog predstavljanja sudionici su objasnili svoj invaliditet, naveli dijagnoze te neka ograničenja koja imaju, primarno izdvajajući fizičke nemogućnosti. Fokus našeg rada nije na fizičkim ograničenjima, no neki su naveli i socijalna ograničenja, koja se isprepliću. Nemogućnost primjerice kretanja, odnosno nemogućnost da budemo prisutni na nekom društvenom zbivanju jedan je od faktora koji neupitno utječe na mogućnost integracije te posljedično i same inkluzije.

Pa ja od rođenja imam cerebralnu, to je posljedica jer sam se rodila ranije, i poteškoće koje imam ovo sad je realno odlično stanje koje sam postigla vježbajući', sporije pišem, imam problema s motorikom, otežano se krećem, ponekad moram koristit kolica ako se

žurim jer sam brža nego na štakama. Skoro uvijek mi je potreban nečija pomoć, otvorit vrata i slično, što se tiče kretanja motorike i ravnoteže... ali sam to nekako vježbom popravila, prvo sam bila u kolicima, pa s hodalicom sad idem sa štakama.

(Sugovornica 1)

Dakle tunelski vid, nemam perifernog vida uopće, imam ostatak vida i to je od rođenja, genetski poremećaj, moguće neka mutacija, ne znam iskreno, to sam i saznao tijekom srednje tek onda sam dobio dijagnozu, to progresivno dolazi, mislim da sam prije bolje vidjeo, ne sjećam se baš, al imao sam normalno djetinjstvo, igrao sam se, vozio biciklu, išao plivat, ne mogu reć' da mi je išta falilo, cijelo sam svoje školovanje pisao rukom, makar to nije bilo baš pametno, ali kasnije se to degradiralo, taj vid, al nije se ni znalo baš šta imam. Tad sam bio invalid jedini praktički, htjeli su me stavit u te posebne programe neke, ali tu je uvijek bila borba za upisivanje, ja sam se uvijek morao oslanjat na prijatelja, nisam imao ni štap ni išta, nije mi imao ko ni pokazat', 80 posto invaliditeta imam, to ti ovisi ko te dopadne.

(Sugovornik 2)

Imam cerebralnu paralizu, 100 posto invaliditet, ali ne volim baš pričat o tome volim se ponašati k'o da tog invaliditeta nema. Krećem se s kolicima, tu sam pokretnija u domu jer mi je prilagođenije, a doma nemam prilagođen stan.

(Sugovornica 3)

Znači ja sam od rođenja slijepa, dakle ništa ne vidim razlikujem samo svjetlo i mrak iako mi to baš ne pomaže u ovako, u svakodnevnom životu jer ne vidim ni boje ni sjene ni ništa tako.

(Sugovornica 4)

Znači retinopatija pigmentoze, nešto atipično, takav slučaj ne postoji ni u jednog knjizi, s progresivnom atrofijom vidnog živca, doktor mi je rekao da moje stanje nadilazi neke spoznaje, što se tiče sljepoće. Klasika, orijentacija mi je najveći problem, vid stalno pada, a što se tiče socijalnih kontakata tu nemam problema, imam sto posto invaliditeta.

(Sugovornica 5)

Imam Moebiusov sindrom što znači da imam plastično lice, to je rijedak sindrom u svijetu, nema ga puno ljudi, što se tiče tog sindroma, živci i mišići lica mi ne funkcioniraju dobro, također zbog te dijagnoze imam problem i sa iskrivljenim stopalima, ekvinovarusom.

Ograničenja što se tiče te bolesti su vezana uz to da se ne mogu nasmijati, ne mogu zatvoriti oči, namrštit se, ali inače dobro funkcioniram.

(Sugovornica 6)

Imam sto posto invaliditeta jer sam gotovo potpuno slijepa, ne razlikujem nijanse boja imam ograničenje kad idem u bolnicu, kad idem u nepoznati prostor moram imati videću pratnju.

(Sugovornica 7)

Pa moja dijagnoza je cerebralna paraliza ili tetrapareza spastika, koja je nastala uslijed izljeva krvi u mozak pri preranom porođaju, uzrokovano je bilo nekom bakterijom.

(Sugovornica 8)

Imam cerebralnu paralizu, moje oštećenje najviše se odnosi na kretanje, imam 80 posto invaliditeta, to je najveći problem, krećem se s hodalicom(...)u obavljanju nekih stvari sam samostalna, nekad mi neko priskoči ko je u blizini i to je to.

(Sugovornica 9)

Dakle cerebralna paraliza rođena sam 3 mjeseca prerano, spastična dipareza je dijagnoza, ha ograničenja hodam sa štakama, možda ne mogu baš na daleke staze nekad mi treba pomoć, evo sad u za dva tjedna vjerojatno otići na koncert pa ću zatražiti stolac, tu i tamo trebam sjesti da odmorim.

(Sugovornica 10)

Imam cerebralnu paralizu, tetraparezu spastičnu, pogođena su sva četiri ekstremiteta, u kolicima sam, da nemam motorna ne bih mogla biti ni ovoliko samostalno koliko jesam, za većinu toga trebam pomoć, i za oblačenje, i stavljanje u krevet i za obavljanje higijene, sama mogu samo prat zube i mogu se kretat' u motornim kolicima i sama mogu jesti neku krutu hranu, ostalo mi moraju drugi.

(Sugovornica 11)

Ja sam stopostotni invalid koji se kreće uz pomoć elektromotornih kolica samostalno, to je najveći stupanj invaliditeta, imam i juvenilni kronični reumatski artritis dobio sam ga kao mali s 2-3 godine, znači ne zna se to je autoimunološka bolest, što se tiče mog hendikepa ono,

nemrem igrat nogomet, uvijek mi je bilo možda žao da ne mogu zabit gol Draženu Ladiću na Maksimiru, ja dugo imam ta elektromotorna kolica, od neke '93-e, to meni nisu ograničenja, to je moj način života, kretanja, a k tome čujem slabo, koristim aparatić.

(Sugovornik 12)

Imam mišićnu distrofiju, zasad zahvaćene samo ruke. Imam ju otprilike 13 godina te s vremenom gubim snagu pa tako dolaze i određeni problemi kao npr. skupljanje kose i pravljenje svakojakih frizura, zakopčavanje hlača, kopčanje zimske jakne, spremanje 'na brzinu' prijenos teških stvari, fina motorika. Isto tako, ne čujem na jedno uho, od sedme godine, nakon greške liječnika, imam promjene na koži, nedostatak pigmenta – vitiligo (neka neobična vrsta koja se ne širi, ne nestaje i pojavljuje već mi je od rođenja na istom mjestu), na vlasištu imam nekoliko mjesta na kojima nemam kose.

(Sugovornica 13)

Imam na papiru puno težu dijagnozu nego što se vidi, imam cerebralnu paralizu, 80 posto tjelesnog oštećenja, puno sam vježbala s mamom i svejedno su liječničke prognoze bile loše, a danas problema skoro uopće nemam, imam neka ograničenja, blago šepam na desnu nogu, problemi dođu kad su neke teže motoričke radnje, koordinacija, živim na 5. katu bez lifta.

(Sugovornica 14)

Dakle ja bolujem od cerebralne paralize, tetrapareza spastica, to je stanje u kojem se mišići zbog spazma nekontrolirano grče, to me onemogućava u svakodnevnom djelovanju da tako kažem, al' ja sam se jako osamostalio, recimo prije četiri, pet godina nisam mogao ni zamisliti da ću živjeti sam u studentskom domu, mislim postoji tu asistencija, većinu stvari mogu sam, dosta sam samostalan. Ograničenja su recimo ja mogu sam s kolicima po ravnim površinama, al' kad bismo mi sad išli do kafića preko puta ne mogu sam, treba mi pomoć, ne mogu ustati i ući sam u krevet tu mi treba pomoć, nuždu obavljam sam s time da me treba dignuti.

(Sugovornik 15)

Moja primarna dijagnoza je cerebralna paraliza, dijapareza spastica, tetrapareza, imam oštećenja sva četiri uda, dakle 80 posto invaliditeta. Tu je taj problem s ravnotežom, dosta loša ravnoteža, teško se snalazim na stepenicama treba mi pomoć druge osobe, a što se tiče ostalog samostalna sam.

(Sugovornica 16)

Imam cerebralnu paralizu, znači od rođenja imam 80 posto invaliditeta, hodam uz pomoć hodalice, kad trebam ići u grad teško mi je prebacivati hodalicu u tramvaj i van, onda uvijek idem s nekim, ali teško mi je opterećivat ljude, trebam neku pomoć, ali to mi je najveći problem jer što ću kad se zaposlim, trudim se koliko mogu, čak i po stepenicama, ali ono trebam neku malu pomoć.

(Sugovornica 17)

Slijep sam od rođenja, jedino što vidim to je svjetlost, ništa drugo osim svjetlosti, imam 100 posto invaliditeta. Nisam još dovoljno samostalan, ne krećem se samostalno, moram uvijek ići s nekim u pratnji, ali osim toga nekih ograničenja posebnih nemam.

(Sugovornik 18)

Imam cerebralnu paralizu, rođena sam sa sedam mjeseci nisam na vrijeme stavljena u inkubator, i to je bila krucijalna stvar danas bi vjerojatno bila dobro da jesu. U životu se sve događa s razlogom, bio to bog ili nešto drugo. Smatram da se svakoj osobi događa nešto s razlogom i dobiva onoliko koliko ona može podnijeti svako ima svoj neki način da se nosi s tim, ja mogu dosta toga sama, imam ograničenja iako ih ja ne vidim kao takva to je jednostavno moj život, ja ne znam kako je to hodati, kretati se sama, tako mi je lakše, ja nisam ništa izgubila, ja sam takva, a hoću li ja to shvatiti kao dar ili ne znam, mogu biti bolja i humanija osoba, jača sam sama po sebi, padamo i dižemo se, zapravo nemamo posebne potrebe jer ih imamo svi samo treba stvari prilagoditi i gotovo; nekad samo dođemo do zida, te arhitektonske barijere, zbog tog neosviještenog društva.

(Sugovornica 19)

Jedan oblik cerebralne paralize, ne bavim s tim ne znam točno naziv, imam poteškoće u kretanju, ovdje kad sam došla na faks kretala sam se hodalicom po fakultetu i općenito gdje god sam išla, a sad u zadnje vrijeme treniram u teretani pa se stanje popravilo(...).

(Sugovornica 20)

Pa znači meni je to od rođenja, problem s vidom, na desno ništa ne vidim, a na lijevo to mi je teško za objasniti, malo manje od pet posto, tu negdje, vidim obrise, imam 100 posto invaliditeta.

(Sugovornik 21)

5.1.2. *Prijašnje obrazovanje i zadovoljstvo*

U nastavku donosimo kratak osvrt sudionika na njihovo prijašnje obrazovanje, neki od njih su se koncentrirali samo na srednju školu, neki su iznosili cijelu priču o svojem dosadašnjem školovanju. Zamoljeni su također da podijele svoje dojmove odnosno zadovoljstvo prijašnjim školovanjem, kako bismo eventualno saznali razlikuje li se zadovoljstvo kod sudionika koji su se školovali redovno i onih koji su pohađali neku vrstu segregiranog programa.

Pohađala sam srednju školu u Centru za odgoj i obrazovanje Dubrava, to je srednja škola za osobe s invaliditetom, jedina takva u Hrvatskoj. Imala sam odličan uspjeh, ali nisam bila previše zadovoljna s tom školom i zbog okoline koja me nerijetko ismijavala radi moje bolesti, što je možda čudno jer sam išla u posebnu školu, i poradi toga što nam je dosta profesora previše popuštalo i nije im se dalo kvalitetno s nama prolaziti kroz gradivo.

(Sugovornica 6)

Završio sam svo svoje obrazovanje po redovitom programu, opću gimnaziju, prolazio sam sa vrlo dobrim, bio sam zadovoljan... ja sam imao, to se službeno zove asistent u nastavi, kojeg je meni omogućavala škola (...) moram ih jako pohvaliti da su se zaista maksimalno potrudili da ja imam uvjete za pohađanje škole iste kao i svi ostali i stvarno sam im na tome beskrajno zahvalan, svaka čast.

(Sugovornik 15)

Neki sudionici su u svojem primarnom ili sekundarnom obrazovanju u školama koje su pohađali bili prve osobe s invaliditetom, te su zbog njih načinjene potrebne prilagodbe koje sagledavajući širu sliku ostalim osobama s invaliditetom pružaju priliku nesmetano pohađati redovan program. Smatramo da u ovom segmentu postoji prostor za napredak te da se treba kontinuirano raditi na uključivanju osoba s invaliditetom u redovan sustav obrazovanja.

Ja sam ti završio srednju ekonomsku, bio sam smješten u Centru za odgoj i obrazovanje Dubrava, međutim nama sam na ekonomskom smjeru dolazili iz Medulićeve, prolazio sam ono, s četiri, bio sam dosta aktivan izvan škole, bavio sam se glumom, šahom, maturirao sam s pet... u to vrijeme nije postajala ta, ti asistenti, to je bilo vani samo u nekim ovim najrazvijenijim zemljama, koje su pojam standarda u Europi, a što se tiče te neke

pomoći ne, uglavnom smo jedni drugima pomagali, to su bila ta neka vremena gdje je bilo zajedništvo prisutno...držali smo se svi zajedno, obično imaš one koji hodaju, imaju manji hendikep, pa uvijek uskoče, a tamo su bile medicinske sestre i odgajatelji, pa sve što uz to ide, nismo imali specijaliste, onda smo išli u bolnicu.

(Sugovornik 12)

Mojim roditeljima su odmah rekli da me upišu u posebnu školu i zahvaljujući naporima roditelja sam redovno završila obrazovanje i tu smo doživjeli dosta predrasuda, mislim da odvojeno obrazovanje nije dobro i da ga treba maksimalno izbjegavati. ...nije to na tako visokom nivou ko u Zagrebu, ostali su imali veću podršku, na maturi uopće i nisu rekli da imam produženo vrijeme i pomoć asistenta. Razmjenjivala sam iskustva s osobama s invaliditetom koji su pohađali školu u Dubravi i razlike između nas su ogromne, oni su cijeli život proveli samo s ostalim invalidima i svojom obitelji i odmah ti se u glavu usadi, ti nisi osoba, ti si invalid. Čovjek počne sam sebe krivo gledati, to je užasno, ne razvija se identitet nego invalidnost. Daj priliku ljudima nemoj ih odmah srozavati u startu.

(Sugovornica 16)

Iz potonjeg citata sudionice koja je svoje primarno i sekundarno obrazovanje završila po redovnom programu, te je izrazila negativan stav prema 'odvojenom' obrazovanju. Također naglašava da je primijetila razliku između sebe i ostalih koji su primjerice pohađali Centar za odgoj i obrazovanje Dubrava, gdje je najviše vidljiva spoznaja o stvaranju identiteta kroz školovanje. U našem istraživanju cilj je obrazovanje promatrati kao ukupnost odgojno-obrazovnog doživljaja, dakle formiranje identiteta svakako proizlazi iz obrazovnog procesa. U tercijarnom obrazovanju osoba s invaliditetom, koje nastojimo objasniti ne postoji opcija segregacije, dakle od svih studenata se očekuju ista postignuća, što podrazumijeva da su sve potrebne prilagodbe ispunjene.

U Dubravi, u Zagrebu, tu sam išla iz razloga jer su tamo imali vježbe fizikalnu terapiju, htjela sam ići u normalnu školu, u gimnaziju, ali to mi je bio jedini izbor, izabrala sam upravni smjer, nisam puno očekivala, s pet sam prolazila, tamo sam se prvi put susrela s osobama s invaliditetom, to mi je bio šok, znala sam za svoju bolest, ali ovo mi je bilo novo... teško mi je bilo otići od doma iskreno, ali drago mi jer sam se tamo osamostalila.

(Sugovornica 17)

Pojedini sudionici su već u osnovnu školu krenuli u Zagreb, dakle u ranoj dobi su se udaljili od obitelji, i započeli školovanje u specijaliziranim obrazovnim ustanovama, dakle prošli su to

institucionalizirano obrazovanje, no fakultet im je pružio taj prvi kontakt s jednom desegregiranom okolinom što uvelike mijenja njihovu svakodnevicu.

Išao sam u III. gimnaziju, Kušlanova, i to zbog toga jer je tamo blizu Vinko Bek, prosjek je bio ono, 4.6, odlikaš sam bio, bio sam zadovoljan... poslije škole sam imao podršku, a ovako ostalo ne baš, al' nije mi ni trebalo ništa drugo.

(Sugovornik 21)

U osvrtima na prijašnje školovanje možemo uočiti da je dosta sudionika polazilo specijalizirane programe, obrazovali su se u Centru za odgoj i obrazovanje Dubrava, dok su studenti s oštećenjima vida polazili Centar za odgoj i obrazovanje Vinko Bek, ili su samo djelomice koristili usluge koje centar pruža, pritom se školujući u redovnim programima.

Tendencija prema izdvojenom, segregiranom obrazovanju je vidljiva, no većina sudionika to nije doživjela izuzetno negativno, cjelovit sustav podrške je za njih bio jedan olakšavajući faktor. Mlađi ispitanici su većinom pohađali srednju školu u sustavu redovnog obrazovanja, s ili bez asistenata u nastavi, sukladno potrebama i mogućnostima sredine i škole koju su pohađali. Naime reformama koje su se u proteklih desetak godina dogodile u obrazovnom sustavu, kao i promjenom politika usmjerenih prema osobama s invaliditetom, pružila se mogućnost da se većina školuje u svojem mjestu stanovanja, uz prikladnu popratnu pomoć i prilagodbu.

Mišljenja smo da postojeći oblici segregiranog obrazovanja u Hrvatskoj nisu prihvatljivi. Iako oni funkcioniraju pružajući osobama s invaliditetom jednu sveobuhvatnu podršku, treba maksimalno izbjegavati takav oblik školovanja, no postojeće reforme su doista promijenile stanje i sve se više osoba s invaliditetom upisuje u sustav redovnog školovanja. Najveći problem ovdje su naravno infrastrukturni nedostaci, jer nije realno za očekivati da će primjerice neka mala područna škola imati potrebnu prostornu prilagođenost, primjerice ulaz u školu, odgovarajuću školsku klupu, prilagođen sanitarni čvor i ono najvažnije potrebnu asistenciju u nastavi. Ulaganje u obrazovanje, ne samo u kurikularne reforme, već i prostornu pristupačnost, moraju se sagledavati kao imperativ u kontekstu ostvarivanja koncepta društva znanja. Neki od sudionika su podijelili priče sa svojim iskustvima u redovnom školovanju, gdje su bili prve osobe s invaliditetom u školi ili na sveučilištu pa su se zbog njih načinile potrebne prilagodbe. Iz ovog

možemo iščitati što nije u redu s našim obrazovnim sustavom, dakle promjene se događaju kad za njih postoji realna potreba ili pritisak da se one izvrše. Ovakve akcije imaju taj interceptivni karakter, koji možemo vidjeti i u hrvatskom društvu općenito. Tendencije se moraju usmjeriti na preventivne akcije koje su same po sebi omogućavajuće. Mišljenja smo da se ova promjena mora shvatiti kao jedini ispravan pristup u sagledavanju problema, kao od strane državnih institucija, tako i udruga civilnog društva.

5.2. Studij

U sljedećem poglavlju predstavljamo doživljaj studija, počevši od same motivacije za upis studija za koju smatramo da predstavlja važan čimbenik u kasnijem doživljaju studija. Većina naših sudionika zadovoljna je s odabirom studijskog programa, a neki čak ističu da su navedene smjerove oduvijek htjeli upisati. Iz razgovora s našim sudionicima o studiju proizašle su teme o zadovoljstvu izvođenjem nastave, potrebnim prilagodbama, kvaliteti asistencije koja im se pruža, odnos s nastavnicima i kolegama, te sveukupno zadovoljstvo dosadašnjim iskustvom studiranja. Poseban je naglasak stavljen na korištenje asistencije jer smo pretpostavili da kvalitetnija podrška može podići razinu zadovoljstva cjelokupnog studiranja i subjektivni doživljaj zadovoljstva u smislu akademskog uspjeha. U ovom poglavlju problematiziran je također i odnos studenata s nastavnicima i kolegama, te na kraju sveukupno zadovoljstvo dosadašnjim iskustvom na studiju.

5.2.1. Motivacija za upis studija

Htjela sam pokazati da hoću i mogu, htjela sam imati obrazovanje iza sebe da me to više definira, moja profesionalnost da me definira, a ne moj invaliditet, kužiš? Jedno vrijeme sam bila u Brezovici od tamo imam traume to me i nagnalo da upišem ovaj studij, da se više nikad ne desi što se meni tamo desilo.

(Sugovornica 19)

Motivacija za upis studija je važan faktor u našem istraživanju, jer kao što smo već naveli još se uvijek u Hrvatskoj razmjerno mali broj osoba s invaliditetom odlučuje za studij, te smo stoga

htjeli provjeriti stavove naših sudionika, faktore koji su ih nagnali da upišu upravo Filozofski fakultet u Zagrebu. S obzirom na to da radi o vidljivoj skupini nećemo otkrivati koje smjerove su odabrali naši sudionici jer bi to potencijalno moglo ugroziti njihovu anonimnost, no pokazalo se da većina naših sudionika studira jezične smjerove. Sugovornica ovdje navodi da je ona upisala fakultet prije svega zato što nije htjela prihvatiti tu ulogu invalida, 'bolesnu' ulogu koja se nameće u društvu, već se htjela razviti u profesionalnom smislu.

To kod mene nije bilo nikad upitno imala sam dobre ocjene, (...) takav si kakav jesi, počneš misliš ovo mi ide, voliš taj uspjeh kad ti ide i onda počneš mislit ono...u čem' ću drugom ja uspjeh, neću bit velik sportaš, talent za pjevanje, za crtanje, i onda počneš bit malo i prebolesno vezan za to, samo učiš, kod mene to nije bilo upitno, šta bi ja drugo i radila u životu da ne odem na studij, neću ja sjedit doma s mamom i tatom, propadat ono, nisam ja to gledala tako, ti sebe i ne doživljavaš sad u tom smislu da si ti invalidna osoba, ne doživljavaš se tako 0-24, nego ono bit' ću student (...).

(Sugovornica 20)

Pa želio sam se maknut iz male sredine pod svaku cijenu, jer sam u tih 18 godina života zamrzio taj grad i okolinu, pogotovo u srednjoj di sam bio izoliran skroz, bilo je tu iznimaka, al realno do četvrtog srednje sam bio totalno izoliran (...) pa mi je to bila motivacija da se mogu maknut, Zagreb mi je bio prioritet, jer mi je dovoljno daleko od kuće da moja familija nema utjecaj na mene, u toj nekoj dobroj namjeri ne rade ni meni ni sebi uslugu, ovdje je lakše.

(Sugovornik 2)

Samo šest sudionika istraživanja dolazi iz Zagreba ili okolice, ostali sudionici dolaze iz dvanaest različitih županija. Često ističu kako je upravo mala sredina bila na neki način sama po sebi ograničavajuća, bilo to zbog neprilagođenih škola, institucija ili nedostupnosti informacija. Smatramo da faktor 'manje sredine' ne utječe na sam inkluzivni potencijal u smislu njegova ostvarenja, već u većini iskaza sudionika vidimo da je to bio jedan dodatni poticaj, te dokaz ustrajnosti sudionika, te je kao takav bio i razlog eventualnog ostvarenja većeg stupnja inkluzivnosti.

Ja sam od prvog srednje znao da želim studirati jezike i najbolja alma mater za to napraviti u Hrvatskoj je Filozofski fakultet iako ni on nije sjajan, al' je najbolji od onog što imamo, samo su me jezici zanimali ukratko evo, zaljubljen sam u jezik i tu kulturu nekako ne znam, to je bila dovoljna motivacija ako se može tako nazvati.

(Sugovornik 15)

...išao sam za onim što me vuklo, želio sam iskoristiti svoj potencijal, i nisam požalio u ove četiri godine.

(Sugovornik 18)

Smatramo da motivacija sudionika istraživanja za upis studija predstavlja vrlo važan faktor u kasnijem doživljaju studija i odražava se na samo zadovoljstvo. Većina ispitanika naglašava svoj interes koji ih je nagnao upisivanju upravo Filozofskog fakulteta, dakle motivacija je proizašla iz generalnog interesa za smjerove koje studiraju te smatramo da invaliditet nije bio prepreka za postizanje ciljeva te daljnje profesionalno usmjeravanje.

5.2.2. Izvođenje nastave, prilagodba te zadovoljstvo

U ovom poglavlju smo okupili dojmove studenata o zadovoljstvu fakultetom, studijskim programom, prilagodbom na studij, život u novom gradu, život u studentskom domu i sve popratne faktore.

Niz sudionika iznosi kako su tijekom studija posumnjali u svoje sposobnosti, no ne zbog invaliditeta (iako je i on faktor) već zbog cjelokupnog iskustva, nove okoline i u nekim slučajevima potpuno novog načina života, osamostaljenje koje dolazi odjednom bilo je često spominjano. Većina sudionika je naglasila da je zadovoljna studijem, te da su sve probleme koje dolaze uz samo studiranje prevladavali nekim uobičajenim mehanizmima.

U ovoj tematskoj cjelini sudionicima je bilo omogućeno da objasne svoju svakodnevicu vezanu za studij, tako su primjerice neki iznosili detalje vezane za njihove svakodnevne aktivnosti, neki su iskazali neke strahove koje su imali u procesu prilagodbe, te mehanizme kojima su ih savladali, primjerice organizacija prijevoza, život u studentskom domu, susret s novim profesorima i kolegama.

Ja se trudim koliko mogu ja sam zadovoljna i nikad se nisam zapravo prema obrazovanju odnosila onako, uvijek sam imala tu neku odgovornost prema sve tome tako da zadovoljna sam s tim koliko se trudim..., preispitivala sam samu sebe, ali ono na kraju uvijek dođe trenutak kad shvatiš da bude se jednog dana to isplatilo kad završiš. Istraživala sam i vidla sam da Filozofski ima dosta prilagođene sve stvari meni jedina stvar koje sam se onak malo bojala je to da liftovi možda budu preuski pa da kolica ne stanu unutra, jedino mi je problem u predavaonama koje imaju visoke stolove pa teže pišem, ali profesori mi izađu u susret pa mi donesu neki stol obični.

(Sugovornica 3)

Sve se događa s razlogom, ja sam znala da kad upišem faks da me čeka brdo barijera ne arhitektonskih, nego od ljudi, al meni je cilj bio da upišem i dokažem sebi i drugima da ja to mogu to me uvijek tjeralo naprijed, ništa ne postoji što će mene spriječiti, svi imamo padove, al' ja ću se brzo dić'.

(Sugovornica 19)

Arhitektonske barijere, koliko god smo mi u istraživanju nastojali ne stavljati naglasak na taj dio prilagodbe, ostaju najveći problem, koji iznosi puno sudionika. Te barijere nisu samo prostorne, one su i društvene, no ne promatraju se tako. Osobe s invaliditetom često ne ostvaruju potpunu participaciju u društvu upravo iz tog razloga. Smatramo da je ovo jedan specifičan problem koji se možda na Filozofskom fakultetu u Zagrebu može i zanemariti, zato što se radi o visoko prilagođenoj obrazovnoj instituciji, no problem kretanja po samom gradu ostaje aktualan, te se postavlja pitanje mobilnosti i fleksibilnosti studenata s invaliditetom.

...prvu godinu sam položila sad i druga godina nekako ide, ali eto uvijek može bolje zadovoljna sam jer sam mislila da ću sve pasti tako da sam zadovoljna. Pa ja često sumnjam u svoje sposobnosti i uvijek sam nekako, ne znam, iako o tome ne govorim i ne pokazujem uvijek mislim da u biti lošija i da neću proći da ću biti najgora onda kad bude da to nije tako ja se ugodno iznenadim, često se znam zapitati hoću li ja uspjeti i to završiti, ali kad to prođe onda nekako ide dalje zaboravim na teškoće(...).Sve sam prihvatila kao izazov i nešto pozitivno ne mogu reći da sam imala nekih teškoća.

(Sugovornica 4)

Proces prilagodbe na studij kod studenata s invaliditetom uglavnom se svodi na suočavanje s novom vrstom školovanja, drugačijom organizacijom nastave, većom količinom gradiva i

obaveza koje uz studij dolaze koja se odnosi na studentsku populaciju općenito, stoga smatramo da proces prilagodbe za studente s invaliditetom nije previše otežan u odnosu na ostale.

... sad ću očistit' drugu godinu, imam prosjek 4,2, na fakultetu mi to nije predstavljalo problem jer sam to shvatio kao nastavak škole, kao neki apgrejdani nastavak, a veliki X mi je bio život u Zagrebu, prije nego što sam došao ovdje, imam tu jednu prijateljicu s kojom sam prije išao u rehabilitacijski centar, to sve doživiš odjednom dok ti shvatiš kako to funkcionira, (...)ne možeš znati kako će to funkcionirati i zadovoljiti svoje potrebe...recimo da su mi trebala neka dva mjeseca da se uhodam, to je relativno brzo čak, i onda je to stvarno išlo, ono trenuci slave, smijeha zabave naravno i učenja al' sve je to ukomponirano u jedno predivno iskustvo(...).

(Sugovornik 15)

Meni je uvelike olakšala srednja škola sve to skupa, nije bio problem, ljudi su bili susretljivi prema nama, nisu imali neke predrasude bar se meni tako činilo, i zbog toga što na faksu ima toliko studenata s invaliditetom bilo mi je lakše, ako mogu oni mogu i ja. Na Filozofskom je ta neka otvorena klima, ne znam, osjećam se prihvaćeno, ne mogu ja to opisati sad.

(Sugovornica 17)

Osamostaljenje kao jedna od odlika studentskog života mnogim je sudionicima predstavljala problem, taj problem je vidljiviji kod studenata koji su pohađali redovno školovanje, živjeli s roditeljima, pa nisu imali priliku za taj iskorak. Kod sudionika koji su pohađali Centar za odgoj i obrazovanje Dubrava taj moment nije toliko vidljiv jer su oni taj pomak doživjeli već pri upisu u srednju školu. Neki sudionici ističu da im je prilagodba bila olakšana upravo zbog srednje škole, što otvara novo pitanje; može li segregirano obrazovanje u specijaliziranim institucijama pomoći inkluziji osoba s invaliditetom ili obratno?

Prerano je za odgovor na ovo pitanje jer nemamo neku 'čistu' generaciju studenata s invaliditetom koji su zaista cijelo prijašnje školovanje pohađali po redovnom programu, stoga smatramo da bi bilo korisno ovakvo ili slično istraživanje ponoviti kroz desetak godina, kako bi se eventualno došlo do nekih spoznaja kroz usporedbe s prošlim istraživanjima.

Za usporedbu u ovom istraživanju imamo premalen uzorak, pa su jedini zaključci koje možemo izvući da je segregirano obrazovanje osobama s invaliditetom jedan plus u ostvarivanju

samostalnosti, iako neki od sudionika nisu to obrazovanje smatrali kvalitetnim, no postavlja se pitanje što sve gube i na koji način bi se formirao njihov identitet u sustavu redovnog školovanja te možemo li donijeti sud o kvaliteti obrazovnog programa u segregiranom obrazovanju.

Neki sudionici smješteni su u paviljon u studentskom domu, konkretnije u prizemlje jednog paviljona gdje se nalaze posebno prilagođene sobe za osobe s invaliditetom, s posebno projektiranim sobama i sanitarnim čvorovima, gdje im se također osigurava stalna asistencija od strane tzv. domskih asistenata. Osiguran je adekvatan smještaj i sudionici nisu imali značajnijih primjedbi, no opet se otvara problem segregacije studenata s invaliditetom. Segregacijske tendencije su prisutne u gotovo svim segmentima života osoba s invaliditetom, pa smatramo da se u ovom polju moraju načiniti značajni pomaci koji bi omogućili stvaranje inkluzivnijeg društva.

Ja gledam stvar ne po trenutnoj situaciji nego po tome kol'ko sam se posvetio nečem, kol'ko sam imao vremena da se posvetim i koji sam rezultat ostvario, ako gledamo po tome onda sam jako zadovoljan, ako gledamo samo fakultet i to moje dugo studiranje tu nisam; ...da nisam u kolicima iš'o bi ne znam za pilota, to ti je ko kad ja sa svojim invaliditetom živim od malena i kak se naučiš to je tak, imaš neki hendikep to sam ja prešalto na obrazovanje kužiš? Mi imamo obično dvije stvari, jedna je automatski se stavlja stigma, kad vide recimo profesori, automatski ti stave: Aha moram malo popustiti; ja ne želim to, ja volim izazove bez obzira na moj hendikep, jest da je meni to izazov, ali mi je to privlačno. Kad bi bilo manje tih predrasuda i pozitivnih i negativnih, nego prilagodbi, ništa ne gubi na kvaliteti.

(Sugovornik 12)

Samopouzdanje ti padne, kao osoba s invaliditetom ja moram reći da sam tokom obrazovanja vjerojatno nailazila na mnoge predrasude kad se pojavi neka stvar, problem, samopouzdanje još više padne, mislim da su naše mogućnosti jednake, ali mislim da osobe s invaliditetom imaju kompleks manje vrijednosti pa je to na neki način utjecalo na uspjeh na studiju. Filozofski slovi kao najprilagođeniji faks, ja sam se pozitivno iznenadila, idem na stepenice, prilaze mi studenti i nude mi pomoć i u vidu Ureda za osobe s invaliditetom kad sam došla kao u novi svijet, sve je bilo prirodno te je prilagodba bila lakša (...)... ja bi prije rekla stav okoline, a i moj stav jer se nisam znala zauzeti za sebe nego sam se trudila sakriti svoj invaliditet koliko sam mogla jer su predrasude bile vrlo izražene.

(Sugovornica 16)

Ja sam prvi iz obitelji koji je išao na faks, nisam ništa o tome znao, rokovi, ECTS bodovi, sve mi je bilo novo, na početku mi je bilo ono, ništa ne kužim, al' šta ja znam, polako sam to sve nekako rješio, stalno neka mala panika ono ne znam, već u drugom semestru je sve to bilo ok. Pa morao sam sve to skužiti kak da si prilagodim literaturu, moram neke stvari prije tražiti, moram bit jako organiziran, čujem se s profesorima, dogovorimo sve, bilo je to u početku teže dok to skužim, imam sad već šemu neku.

(Sugovornik 21)

Možemo zaključiti da su naši sudionici zadovoljni studijem i svojim uspjehom koji oni subjektivno doživljavaju. Prilagodba na studij je obilježena i razdobljima sumnje u vlastite sposobnosti, što je potvrdilo dosta naših sudionika, no smatramo da ovaj čimbenik nije povezan s invaliditetom već proizlazi iz nove okoline i mnoštva novih obaveza.

5.2.3. Kvaliteta podrške u obliku asistencije

U ovom poglavlju iznosimo mišljenja sudionika o podršci koju imaju tijekom fakulteta pod pretpostavkom da dostupnija i kvalitetnija podrška djeluje na kvalitetu života tijekom tercijarnog obrazovanja i opće zadovoljstvo studijem. Pokrili smo teme asistencije dostupne na fakultetu, u domu, a neki od sudionika su podijelili iskustva s korištenjem osobnih asistenata.

Pa uglavnom mi pomažu moji roditelji, kod kuće ili tu vrlo često dođu, na faksu ima organizirana asistencija pa po potrebi oni pomognu, u počeku kad sam došla na faks, godina, dvije, tri sam trebala stalno asistenta, sad po potrebi kad trebam ići na terensku ili negdje nešto. U studentskom domu imaju asistenti koji rade i onda mi kada trebamo po potrebi nazovemo, kad ja imam vremena onda se ja to polako trudim napraviti sama, da nemam onda bi mi trebalo stalno i uvijek, a ja se trudim što više sama. Ja sam iz manjeg mjesta, roditelji su me morali voziti, a tu je ipak veći grad i na razini fakulteta taj prijevoz, podrška je dostupnija, prilagođenije je sve nekako.

(Sugovornica 1)

Asistenciju ne koristim na faksu, eventualno kad treba nešto ispuniti ručno onda neko uskoči. Mislim profesori su bili ok, super iako je bilo optužbi da tražim privilegije, i gluposti,

svašta je bilo, a to ti je ono ako ete ne gledaju kao mentalno ograničenog, onda te gledaju ko da ti sve puštaju i daju. Prvi put sam asistenciju imao na državnoj maturi, učio sam tako da su mi roditelji sve čitali, pretežno mater koja svaki dan svaku knjigu sve je čitala, evo zamisli to. A ta asistencija na faksu, gle, ljudi to odrađuju, ono forsiraju ih odrađuju školarinu kroz to, to nije dobro kad prisiljavaš ljude, znam situacije da ih nisu htjeli odvest na WC, forsirali su jedno vrijeme psihologe koji će se kao znat postaviti, ma nema ti tu, forsirat ljude nije to normalno.

(Sugovornik 2)

Korištenje asistencije na fakultetu i u domskom smještaju za neke je naše sudionike neophodno zbog fizičkih nemogućnosti. No na fakultetu jako malo naših sudionika koristi asistente jer je zgrada fakulteta prilagođena pa se kretanje odvija neometano, dosta sudionika je također u početku koristilo asistenciju, no brzo su odustali jer su shvatili da im zaista nije potrebna. Naši sudionici najčešće trebaju povremenu asistenciju, primjerice pri odlasku na terensku nastavu ili kad su dizala u kvaru. Asistencija kao nužan faktor ostvarivanja inkluzivnog potencijala je dostupna, no upitna je njezina kvaliteta, ona bi po svojem karakteru trebala biti sveobuhvatna, a ne ograničena na određene segmente tijekom tercijarnog obrazovanja.

Ja sam 5 godina bila bez tog osobnog asistenta, imali smo predavanja do pola 10 navečer, a bila sam od 8 ujutro na faksu, ja u tom periodu nisam uopće mogla na WC morala sam se ograničiti da jako malo pijem i jedem da bih mogla to izdržati, fakultet se ograđuje od toga. Maksimalno iskoristim sva prava jer ako se vratim doma, tamo mi ništa diploma ne vrijedi, ovisim o obitelji i morala bi čekat svoje da se vrate s posla, ja sam upisala sve što sam mogla. Kad vidim druge fakseve gdje nema ništa, dobro je.

(Sugovornica 11)

Gle ta neka volonterska mreža je dobra ideja, to bi bilo izvrsno, al dolazi do onog trenutka kad bi prijatelji zvali svoje prijatelje itd., nisam siguran da bi svi bili voljni to raditi, bilo bi to dobro samo znaš naše Sveučilište je jako tromo pa ne znam znaš počeli bi se vaditi na razno razne financijske poteškoće tako da to ne znam baš.

(Sugovornik 15)

...ova je bila užasna u srednjoj na faksu je to super organizirano, bilo je tu nekih kikseva jer to su isto studenti, to ti sve ovisi o osobi, većina ih je bila tamo jer su morali odrađivati a neki su stvarno bili u tome. To je po meni ružno znaš ljudi imat svakakvih svugdje i onda to stvara problem i drugim asistentima, ovo ti je napravljeno da se vrate pare faksu, to je kao dobrovoljno, al opet(...).

(Sugovornica 20)

Dijelimo negativan stav prema karakteru asistencije dostupne na fakultetu, većina sudionika je zaključila da ju ne treba, prije svega zbog njenog ograničenog karaktera. U razgovoru sa sudionicima pojavila se ideja stvaranja volonterske mreže studenata koja se uz formalnu podršku vrlo lako može ostvariti i ponuditi jednu sveobuhvatnu potporu. Smatramo da se volonterska mreža može realizirati uz podršku Ureda za studente s invaliditetom i studentskih predstavnika, no prije svega uključivanjem studenata s invaliditetom u projekt.

5.2.4. Odnos s nastavnicima i kolegama tijekom tercijarnog obrazovanja

Pa generalno bi ocijenio taj odnos pozitivno, nisam imao nikakvih problema s te strane, kad sam došao na faks to mi je bio preporod, normalni ljudi, da se svašta dogovoriti. Recimo bila je jedna profesorica za koju se poslije ispostavilo da je moja mentorica nekakva, a to je bilo na tajništvu taj papir, ja to ne mogu pročitati naravno, ta profesorica je bila ono, kako ćemo ovo, kako ono, počela je paničariti', došao sam na konzultacije da malo chill da nije to strašno, trebam samo neke prilagodbe i to je to. Kolege su isti, zadovoljan sam, uvijek imaš nekog ko ti više paše, neko manje paše, ko će se bolje snać', neko ko će lošije, ali generalno ne mogu se požaliti, kad god mi je šta trebalo.

(Sugovornik 2)

Stvaranje odnosa s nastavnicima i kolegama je važan dio tercijarnog obrazovanja, pa smo s našim sudionicima htjeli provjeriti njihovo viđenje. Dobri odnosi s nastavnicima i kolegama su jedan od temelja kvalitetnog obrazovanja, a kvalitetna komunikacija i interakcija je olakšavajući faktor pri stjecanju znanja. Inkluzivno okruženje tijekom tercijarnog obrazovanja mora se shvatiti kao jedini ispravan način postupanja gdje se nameće neupitna potreba za većim educiranjem nastavnog osoblja o postupanju prema osobama s invaliditetom. Nastavnici su odgovorni za stvaranje poticajnog okruženja, primjenu odgovarajućih metoda poduke u skladu s prikladnim prilagodbama, dakle individualnom pristupu osobama s invaliditetom. Dobra komunikacija i individualizirani pristup nastavnika prema studentima s invaliditetom se mora shvatiti kao imperativna praksa ako želimo postići inkluzivnije okruženje. Dobar odnos s kolegama također pruža bolje iskustvo studiranja za studente, kroz zadovoljenje psihosocijalnih potreba studenata.

...s jednom profesoricom kad me je dobila, ona je rekla kolegice ja ne znam kako raditi s osobama oštećenog vida pa se informirala i prilagodila mi se.

(Sugovornica 7)

Imala sam neka negativna iskustva s dvije profesorice, a jedna profesorica nije imala razumijevanja na usmenom ispitu, to mi je teže i ne mogu se dobro izraziti pa mislim da ostavim neki čudan dojam. Što se tiče pozitivnog iskustva imam odličnu mentoricu koja je zainteresirana i pomaže mi pri pisanju diplomskog rada.

(Sugovornica 10)

Profesorica me je jednom upitala tijekom izlaganja da l' ja trebam pauzu, samo zato jer se pojavila nakon mene jedna kolegica koja je tražila pauzu, pa su odmah to primijenili na mene. Profesorici je bilo jako čudno kad sam išla negdje s kolegama, onda me pitala da l' ti je to asistentica ili što, jer se ta druga kolegica družila samo s asistenticom, profesori stvore predodžbu na osnovu jednog primjera, makar imamo istu vrstu invaliditeta imamo jako različite potrebe, nismo svi isti, svi smo različiti(...).

(Sugovornica 19)

Neki sudionici podijelili su i loša iskustva s nastavnicima, koja prema našim opažanjima proizlaze iz neznanja, odnosno raznih predrasuda i stereotipa. Početno neznanje ili nespremnost nastavnika na to da svoj pristup moraju prilagoditi samo u određenim segmentima nastavnog procesa, a ne nizom ponekad nespretnih benevolentnih akcija prema osobama s invaliditetom, mora se ispraviti na razini fakulteta, slijedom toga i na razini sveučilišta.

Čujem svašta s tim puštanjem, čujem i kod nas u uredu (...) ak si ti već student ne bi se trebalo popuštati, rađe nek padnu, ne znam to je moje mišljenje, ja nikad nisam to imala to popuštanje baš naprotiv i to mi je najdraže jer ja bi se odvratno osjećala da ja osjetim da meni netko popusti, neko to ne kuži znaš."

(Sugovornica 20)

Benevolentne akcije unatoč svojem pozitivnom karakteru ponekad prijeđu u sferu diskriminacije. Poput primjerice benevolentnog seksizma ili rasizma, možemo zaključiti da postoji i benevolentna diskriminacija prema osobama s invaliditetom. Prije spomenute mjere

pozitivne diskriminacije rezultiraju benevolentnim karakterom pristupa studentima s invaliditetom te smatramo da je to jedan od najvažnijih problema u nastavnom procesu. Studenti s invaliditetom, naročito oni s vidljivim invaliditetom, često su žrtve benevolentnih akcija nastavnika ili kolega koji nisu dovoljno upoznati sa specifičnim potrebama studenata s invaliditetom. Predlažemo veći angažman nastavnika u suradnji s Uredom za studente s invaliditetom, primjerice organiziranje predavanja ili radionica koje nastavnicima mogu pomoći u sagledavanju problematike na korektan način, dakle važnost individualnog pristupa svakoj osobi s invaliditetom u mjeri koja je potrebna, jer kao što smo već istaknuli ista dijagnoza ne podrazumijeva isti stupanj prilagodbe.

Sa jako malo ljudi sam prisna, sklopila sam neka prijateljstva i bila sam u vezi s kolegom koji je pred diplomiranje i ostali smo prijatelji.

(Sugovornica 10)

Pa odnos s kolegama je stvarno dobar, imam dosta ljudi koji su mi prijatelji, doista ja nikad nisam osjetila neki tip neke diskriminacije, nekakvo drugačije ponašanje zbog mojeg invaliditeta, kad oni vide da imaš neka ograničenja, ništa posebno nisu, nisu me izdvajali, sviđalo mi se što ponude pomoć, imamo i slične svjetonazorske poglede ne znam valjda je i to bitno.

(Sugovornica 14)

Odnos s kolegama kao jedna od tema proizašlih iz našem razgovoru o studiju često je označen kao pozitivan te smatramo da je većina sudionika načelno zadovoljna stvorenim odnosima.

Kao jedna od karakteristika tercijarnog obrazovanja, dobri odnosi s kolegama mogu ne samo povećati zadovoljstvo cjelokupnim iskustvom studiranja već i zadovoljstvo kvalitetom života. Socijalizacija tijekom tercijarnog obrazovanja nije ograničena na prethodno sklopljena prijateljstva, već obuhvaća međudnos pojedinca, nastavnika i kolega.

Kod nekih kolega sam osjećala tu neprihvaćenost, neku negativnost, prevrtanje očima, micanje stvari i gundanje.

(Sugovornica 16)

S kolegama ne znam, čudno, bila je neka cura koja je bila ajmo reć problematična, otkad me vidjela imala je bezobrazne komentare, tipa da ju provozam na hodalici, i tako neki zločesti komentari, bez veze, čudno, po izrazu lica se vidjelo da je to podrugljivo, to je dugo trajalo, na kraju je došlo do sukoba, rekla sam joj da se makne ako joj smetam nek me ne gleda, ona je nastavila dobacivati i na kraju sam ju ignorirala, nisam više znala kako se s tim nositi.

(Sugovornica 17)

...najviše mrzim kad mi počnu govorit nekim infantilnim glasom cici mici, ono jesi ti išla u normalnu školu ili prilagođeno(...)

(Sugovornica 20)

Sudionici koji su podijelili negativna iskustva s kolegama ističu predrasude koje su osjetili u interakciji te su svjesni da su neke od negativnih reakcija proizašle iz njihovog invaliditeta. Segregirano obrazovanje osoba s invaliditetom na neki način uvjetuje i socijalizaciju osoba bez invaliditeta, jer nije realno za očekivati da se osobe koje se nikad prije nisu susrele s invaliditetom mogu razumjeti njegovo značenje. Nužnost interakcije osoba s i bez invaliditeta pokazuje se upravo kroz iskustva naših sudionika. Neznanje kao najčešći uzrok predrasuda u ovom slučaju može se ublažiti ranom integracijom osoba s invaliditetom i time pridonijeti stvaranju inkluzivnijeg okruženja. U nastojanjima da ostvarimo inkluzivnu okolinu moramo se voditi važnošću interakcije koja ublažava ili sprječava kasnije formiranje predrasuda.

5.2.5 Zadovoljstvo dosadašnjim iskustvom studiranja

Moje zadovoljstvo je prosječno, ima mjesta za napredak, zadovoljnija sam životom otkad sam na faksu, to mi je poboljšalo život.

(Sugovornica 10)

...puno bolje nego u sekundarnom obrazovanju, nisam imala poteškoća zbog invaliditeta s tim sam stvarno jako zadovoljna. Što se tiče programa zadovoljna sam, učim

stvari koje su mi zanimljive nisam nikad posumnjala u svoj izbor. Ja imam neke svoje ciljeve i vrlo rado bi upisala doktorat, al to su sve neki planovi za budućnost, nikad ne znaš, ali ne vidim se baš da radim u školi i da predajem.

(Sugovornica 9)

...ovo mi je sve skupa bio preporod sveukupno, definitivno pozitivno, što se tiče sadržaja o tome bi se dalo, generalno sam zadovoljan, Filozofski je jedan od, ako ne i najbolje prilagođen u Hrvatskoj, gle možeš ne uspjet samo ako ti baš želiš ne uspjet, sve imaš, sve ti je omogućeno, al kužiš sad faks sve nudi, sve i za literaturu, to funkcionira ako nećeš sam neće ti niko, al ako se ja nisam u stanju ni tolko potruditi za uspjeh se moraš i ti sam potruditi, ako ti sve drugi rade nek drugi i dobije diplomu, ja iza svog rezultata stojim.

(Sugovornik 2)

Jedna o tema proizašlih iz našeg razgovora sa sudionicima o studiju je svakako i zadovoljstvo cjelokupnim dosadašnjim iskustvom studiranja. Neki od sudionika su saželi svoje dojmove, dok su ih drugi dopunjavali stvarima koje možda prije kroz razgovor nisu dotakli, ili su kontrastirali dobre stvari s onima koje vide kao prepreke. Iskustva sudionika možemo ocijeniti vrlo pozitivnima, neki od njih ističu da im je iskustvo studiranja poboljšalo život. Zahvaljujući prostornoj prilagođenosti Filozofskog fakulteta i Uredu za studente s invaliditetom postoje svi uvjeti koji omogućavaju nesmetano školovanje. Iako su naši sudionici ranije naveli neke probleme s kojima se susreću, primjerice prilagodba literature, smatramo da su ti problemi lako rješivi te da ne predstavljaju veliku prepreku kad je u pitanju dojam cjelokupnog iskustva studiranja.

Ja evo sada razglašavam posvuda gdje god mogu, ako želite postati invalida na fakultet pošaljite ga u Zagreb, ima sve osigurano ima asistenciju u domu, na faksu, direktan upis na fakultet, pošaljite ga tamo, a oni mene pitaju "Stvarno?"

(Sugovornik 15)

Jako sam zadovoljna prvo zato što moram reć da ne trebaš nikog pitat da ti pomogne, ljudi ti se sami nude, to me veseli, to mi je bilo nevjerojatno da ljudi ne prođu samo nego pitaju da l mi recimo treba pomoć il nešto. Ono što eventualno bi napomenula je to što se neke stvari doznaju većer prije, sat vremena prije il tek kad dođeš, a problem je što prijevoz za idući dan moraš dogovoriti 24 sata prije, onda dođem taksijem, jedino to bih izdvojila.

(Sugovornica 8)

Naši su sudionici često naglašavali oduševljenje dostupnom potporom koji imaju na Sveučilištu u Zagrebu, dakle osigurane su im sve potrebne prilagodbe, počevši od posebno prilagođenih smještajnih kapaciteta do asistencije na fakultetu. Smatramo da unatoč postojećim prilagodbama postoji prostor za napredak i da se unatoč načelnom zadovoljstvu može još puno učiniti, posebice u segmentu prijevoza.

Kvalitetno, zadovoljna sam i što se tiče kolega i profesora, susretljivi su svi, meni je važno da sam samostalna da što više toga radim sama, Filozofski je po mojem mišljenju najbolji fakultet.

(Sugovornica 7)

Općenito ja mislim da je situacija na Filozofskom dobra, ako smo mi jedna akademska zajednica svi, ljudi koji žele pridonositi dobrobiti društva komunikacija treba bit dobra, znači da smo svi mi u neku ruku dobri ljudi.

(Sugovornica 11)

Zadovoljstvo sudionika se vidi i kroz njihove dojmove o participaciji u akademskoj zajednici, osjećaj pripadnosti koji je vidljiviji nego u sekundarnom obrazovanju svakako pridonosi i stupnju kvalitete života. Bogatstvo društva, stečeno kroz obogaćivanje pojedinca u tercijarnom obrazovanju, dakle temeljeno na stvarnim interesima i željama, svakako je jedan od pokazatelja inkluzije na Filozofskom fakultetu. Zadovoljstvo naših sudionika cjelokupnim iskustvom studiranja daje nam naslutiti da ulaskom u sustav tercijarnog obrazovanja osobe s invaliditetom dobivaju priliku za aktivniju participaciju i profesionalni razvitak.

Iskustvo je bilo prilično pozitivno, uvijek ima mjesta za napredak, profesore treba senzibilizirati za naše potrebe, meni je teško održavati seminare, dovode me u neugodnu situaciju pred cijelom grupom studenata jer nisam u mogućnosti primjerice istovremeno mijenjati slajdove i pričati . Mene su mnogi kolege iznenadili izrazitom empatijom i bilo mi je drago svaki put kad mi je netko ponudio pomoć makar mi nije trebala.

(Sugovornica 16)

Iskustva naših sudionika su prilično pozitivna, no kao što je i očekivano pokazuje se potreba za poboljšanjem, većinom se radi o 'mekim' prilagodbama koje su lako ostvarive. Obrazovni proces se ne sastoji samo od pukog poučavanja, prenošenja znanja, već je element interakcije između nastavnika i studenata faktor koji može poboljšati cjelokupno iskustvo. Sudionici su naveli i primjere lošijih iskustava s kolegama i profesorima, no cjelokupan dojam daje nam zaključiti da se i nastavnici i studenti trebaju više senzibilizirati prema osobama s invaliditetom, doprinoseći time kvaliteti obrazovanja za osobe s invaliditetom, izbjegavajući pritom pozitivnu diskriminaciju već stavljajući naglasak na stvaranje poticajne i prilagođene okoline u kojoj se ravnopravnost može ostvariti.

5.3. Slobodno vrijeme i društveni život tijekom tercijarnog obrazovanja

U ovom poglavlju posvetit ćemo se slobodnom vremenu studenata s invaliditetom i njihovim društvenim životom. Promatrajući ukupnost tercijarnog obrazovanja možemo zaključiti da slobodno vrijeme igra važnu ulogu, razmjena ideja, znanja, povezivanje i komunikacija koja se ostvaruje povećava razinu participacije. Sudionici su tijekom razgovora izdvajali specifične probleme vezane za njihov društveni život, pa su se tako često osvrtni na manjak slobodnog vremena kao prepreku, arhitektonske barijere koje su čest problem, a isto tako na diskriminaciju s kojom se susreću u svakodnevnom životu.

5.3.1. Slobodno vrijeme

Izlazak na pivo, u klubove na koncerte, volim se podružiti uz dobar tanjur nečega, volim sve što vole mladi je'l, slušam glazbu, gledam sport, enigmatika, čitanje to su nekako moji prvi hobiji i putovanja naravno.

(Sugovornik 15)

Pa najčešće slušam glazbi, gledam film il' seriju ne izlazim često bar ne bez pratnje nekoga 'ko mene zna u smislu prijatelja ajmo reći ili mojih roditelja što možda moram priznat' da mi fali da češće izađem ovak. Glazba me generalno spašava od svog tog stresa, ne tol'ko stresa, od neke samoće više od toga me spašava i sport kojim se bavim već 7 godina (...).

(Sugovornica 8)

Pa budući da zbog mog stanja sam ograničena, a moje stanje zahtjeva svakodnevnu tjelovježbu, često šetam, dnevno pređem po 10 kilometara, čak sam u sklopu nastave išla na jahanje jer konjski hod blagotvorno djeluje. Druženje s prijateljima, čitanje knjiga, gledanje dokumentaraca, nešto što mi nije trošenje vremena u prazno, uvijek volim da sve ima svrhu. Ja sam tip koji se voli družiti s ljudima, najčešće su to odlasci u kafiće i odlasci na koncerte, ugodnije mi je kad sam s manje ljudi.

(Sugovornica 16)

Naši sugovornici su svoje slobodno vrijeme ocijenili kvalitetnim, većina ih je aktivna i pozitivno ocjenjuje kvalitetu istog. Najčešće su tako navodili uobičajene aktivnosti, izlaske, druženje s prijateljima, gledanje serija i filmova i sl. Mnogi sudionici su istaknuli kako im bavljenje fizičkim aktivnostima pomaže u prevladavanju njihovih stanja, te smatramo da bi se za osobe s invaliditetom trebala omogućiti i prilagođena nastava tjelesne i zdravstvene kulture koju bi mogli pohađati tijekom svih godina studija, te bi se time povećala ne samo njihova primjerice pokretljivost, već i participacija, odnosno inkluzija.

Ako bismo htjele negdje tramvajem teško nam je i onda nam treba pomoć, tako je i pri izlascima, teško je ići u klubove, a opet ne volim ići s bilo kim zato što me netko žali, ali ako si nismo baš toliko bliski eto samo kao pratnja to ne volim jer onda nisam opuštena onda mi je to neugodno i ne volim na taj način iskoristiti ljude.... ne znam jedino kad u školi dok sam išla u osnovnu i srednju nisu se toliko vidjele razlike, moji vršnjaci su izlazili, ja nisam dijelom što nisam iz Zagreba. Imam problem s prijevozom, to mi je žao što nisam izlazila, družila se više s vršnjacima nego eto sam bila kod kuće i nisam bila samostalna u kretanju pa je i to dio problema, to su one stvari oko kojih je bilo problema.

(Sugovornica 4)

Gle svako ko kaže da ga invaliditet ne smeta laže, prvo sebe pa onda ostale. Invaliditet je invaliditet s razlogom, znaš koliko meni ide na živce činjenica što ja ne mogu sad izać' vanka u neki klub, razbacat se ko idiot i vratit se kući da nikome ne polažem račune, a to ne mogu zbog svog invaliditeta.

(Sugovornik 2)

Smatramo da se slobodno vrijeme naših sudionika ne razlikuje previše od slobodnog vremena ostalih studenata, izlasci i druženja s prijateljima i kolegama su zacijelo najčešći način na koji

studenti provode svoje slobodno vrijeme. Sudionici su izdvojili specifičnosti svojeg slobodnog vremena kroz vlastite primjere gdje su se opet osvrnuli na svoja ograničenja koja proizlaze iz većinski fizičkih nemogućnosti.

Najveći problem u slobodnom vremenu prema našim sudionicima su upravo arhitektonske barijere, odnosno prostorna neprilagođenost koja posljedično uzrokuje i socijalnu isključenost. Smatramo da se u ovom segmentu nisu ostvarili ni uvjeti za integraciju, dakle inkluzija se ne može ostvariti. Vlastito kreiranje slobodnog vremena uvijek mora biti u skladu sa željama i mogućnostima pojedinca, no za osobe s invaliditetom ono obuhvaća element prostorne prilagođenosti, pomnog planiranja svakog izlaska iz kuće zbog neadekvatne organizacije javnog prijevoza, odnosno nedostatka njegove fleksibilnosti. Poboljšanje u ovom segmentu života osoba s invaliditetom znatno bi poboljšalo uvjete za stvaranje inkluzivnog društva, omogućavajući time aktivniju društvenu participaciju, ne samo u domeni slobodnog vremena već općenito.

5.3.2. Zadovoljstvo vezama s prijateljima i/ili partnerima

Generalno najviše mojih prijatelja je invalida, ne da ja biram al tako se opet potrefi, taj razvoj društva se ne događa još jel, par kojih imam su stvarno dobri pouzdani cijene me i cijenim ja njih tako da s tim sam zadovoljan ovi ostali čuj, kako kad, kako ko.

(Sugovornik 2)

... s jedne strane krug prijatelj se smanjuje, al uvijek netko drugi i ulazi, ali neočekivano, to su totalno drugačiji ljudi od mene, al to su stvarno prijatelji, šta ja znam, valjda je to neizbježno, a to su jako duboke veze. Ja imam prijatelje koji su skroz zdravi, imam prijatelje s nekim teškoćama, ja ti uvijek biram nekog ko psihički nije u tom invaliditetu, ne volim se družiti s tim ljudima.

(Sugovornica 20)

Jedna od tema proizašlih u razgovoru od društvenom životu je svakako i zadovoljstvo vezama s prijateljima i partnerima. Razdoblje studija obilježeno je stvaranjem prijateljstava i dubljih emocionalnih odnosa, koja neupitno utječu na kvalitetu života. Zadovoljene psihosocijalne potrebe studenata znatno utječu na zadovoljstvo kvalitetom života, samim time i iskustvom studiranja. Dobri odnosi smanjuju pojavljivanje anksioznosti, depresije, usamljenosti i stresa. Neki od naših sudionika su naglasili važnost interakcije i podijelili vlastita iskustva.

Sudionici su često naglašavali da se većinom druže s ostalim osobama s invaliditetom za što smatramo da je vrlo negativno i može se pripisati jednoj vrsti socijalne isključenosti. Iako su često njihova dublja prijateljstva stvorena u razdoblju sekundarnog obrazovanja koje su većinski polazili u segregiranoj okolini pa ovaj ishod nije neočekivan, mišljenja smo da se naša promišljanja o negativnom karakteru segregiranog obrazovanja ovdje pokazuju svoje obličje. Djelomična socijalna isključenost proizašla kao posljedica segregiranog obrazovanja se iskazuje i u razdoblju tercijarnog obrazovanja. Po završetku tercijarnog obrazovanja, osobe s invaliditetom dolaze na tržište rada gdje zacijelo neće biti okružene ostalim osobama s invaliditetom što može prouzročiti socijalnu isključenost i na toj razini, pa smatramo da bi se slično istraživanje moglo provesti s osobama s invaliditetom koje su zaposlene, te pokušati evaluirati u kojoj mjeri se inkluzija ostvaruje na radnom mjestu. Identitet kao ukupnost naših uloga koje kroz život preuzimamo neminovno proizlazi iz naših odnosa s drugima te se eliminacijom segregacijskih tendencija iz našeg društva može smanjiti utjecaj invaliditeta na identitet pojedinca.

Super su mi stvarno ljudi svi ne samo zato kaj su i spremni pomoći nek ono zato kaj se mogu stvarno s njima družiti stalno i možemo pričati o svemu otvoreno, uvijek mi je s njima lijepo i njima isto nije nikad sa mnom dosadno i znaju me nekad pozvati u šetnju nekad ja njih i tak, ono zadovoljna sam. Ja ti se inače do svoje 18. godine s nikim muškim smjela družiti, a kamoli da imam dečka i onda normalno moj jedini prozor u svijet je bio laptop i jezici.

(Sugovornica 3)

Sretna sam jer za razliku od nekih drugih ljudi koji iz raznoraznih razloga nisu mogli doći na faks i ostvariti neki život koji nije pod kontrolom njihovih roditelja, nego samo njihov. Imam osjećaj da moj invaliditet ne utječe toliko na stvaranje odnosa s ljudima, da sam ostala doma to sigurno ne bi bilo tako, u manjim sredinama ljudi ne znaju kako pristupiti osobama s invaliditetom, u Zagrebu je drugačije, dođeš na faks pa se već nekako drugačije osjećaš.

(Sugovornica 11)

Aktivna participacija u ukupnosti društvenih zbivanja postiže se kroz kvalitetno obrazovanje, prilika za osobe s invaliditetom da upišu željeni studij i ostvare se na profesionalnom planu utječe i na samo zadovoljstvo odnosima koje tijekom tercijarnog

obrazovanja stvaraju. Naši sudionici često su se osvrtni na studij kao olakšavajući faktor koji im je otvorio nove prilike, ne samo zbog života u Zagrebu i pristupa visokom obrazovanju već i zbog mogućnosti stvaranja dubljih odnosa koji pridonose kvaliteti života.

Ovako ja bi za sebe općenito rekao, ja sam općenito zadovoljan sam svojim životom to je prvo, ja se uvijek trudim to je valjda 360 dana godišnje, probudim se i nasmijem jer me čeka novi dan i nisu to neke floskule stvarno je tako, sretan sam što me ništa ne boli, sretan što imam prijatelje i obitelj koji me podržavaju, više od toga mi ne treba, ako dođe još nešto uz to nitko sretniji od mene, al ja sam i ovako presretan iskreno.

(Sugovornik 15)

Ne znam nekad bolje ne prilaziti, osjeti se neka tenzija u zraku, ja sam rano shvatio da tu dosta ovisi o meni jer ako ja nisam otvoren, ništa od toga, moram se šalit', pričati, da vide da sam normalna osoba, nekim ljudima je to teško, ako je netko introvertiran imat će većih problema, bit će socijalno zakinut, treba bit' otvoren i gotovo ako se želiš uklopiti.

(Sugovornik 21)

Partnerske veze i to loše i nikako, to me tišti grdo, tu sam vrlo skeptičan i pesimističan iz iskustva ne samo općenito sam pesimist realist ajd', ali po pitanju toga pogotovo, ako bi naveo jedan problem to bi bilo to. Ja sam ima curu al mogu reć' da sam imam isključivo loša iskustva, čak sam doživio da me cura koja je skroz slijepa bila, diskriminirala jer ja ne vidim dobro, al' ono nisam baš u tom pogledu popularan, eto."

(Sugovornik 2)

Naši sudionici podijelili su i negativna razmišljanja o svojem društvenom životu, no naglašavaju kako smatraju da i oni moraju biti otvoreni, dakle svjesni su interaktivnog karaktera društvenih odnosa, no kako bi se oni ostvarili osobama s invaliditetom trebaju biti osigurani svi potrebni uvjeti, dakle eliminacijom svakodnevnih problema s kojima se susreću može se povećati njihovo zadovoljstvo društvenim životom.

5.3.3. Problemi u društvenom životu studenata s invaliditetom

Ne bih izdvojila ništa osim činjenice da zbog toga što nemam snage u rukama ne mogu plesati na način na koji bih htjela. Što se ostalog tiče, nisam se nikad osjećala zakinuto u tom smislu.

(Sugovornica 13)

Osobe s invaliditetom nailaze na probleme u svakodnevnom životu, pa tako i onom društvenom. U ovom poglavlju sa sudionicima smo pričali o problemima na koje nailaze u društvenom životu. Neki su istaknuli arhitektonske barijere kao ključne, jer ako fizički ne mogu biti negdje prisutni, ne mogu ni sudjelovati u društvu. Dosta sudionika je u ovom dijelu podijelilo svoja iskustva s diskriminacijom i predrasudama prema osobama s invaliditetom, a neki su istaknuli kako se većinski druže s osobama s invaliditetom.

Blago rečeno imam kompleks od te društvene izoliranosti, zato sam htio bit' što samostalniji, želio sam se uklopit, upoznao sam ljude i s njima sam si ono jako dobar i pomognu mi bilo šta, i ono općenito kolege su bili susretljivi ako si ti normalan, bit' će i oni, uvijek ima svega i svačega, ako invalid sam nije ok s tim svim ako se ne trudi uklopit', onda su ljudi opet i tako neki krug. Vanka mislim da sam u ovih pet godina 2 il 3 puta izaša' vanka, to nisam uspio riješit, taj problem, generalno je problem što me ljudi ne zovu van, par puta jesam izaša van, al' problem je onda jer ne vidim, em ne čujem ništa od buke,. Ljudi me baš ni ne zovu i to je taj problem, van kruga slijepih je l'.

(Sugovornik 2)

Ja se družim i sa ljudima koji vide koji nisu osobe s invaliditetom, ali opet nekako hoćeš, nećeš to je nekako u domu, ima drugih osoba s invaliditetom i onda nekako to nam je neka zajednička tema i nekako imam osjećaj da se češće družim s njima. Recimo s osobama koje vide nemam baš odnos da se moram vidjet, čujem da i drugi imaju taj problem možda nije problem, nego nešto što se podrazumijeva možda smo slobodniji jedni s drugima.

(Sugovornica 4)

To što se automatski pretpostavlja da se trebamo družiti s osobama s invaliditetom i to me je na neki način unazadilo, odrasla sam na Goljaku i morali smo na neki način potisnuti svoj invaliditet i imam osjećaj da baš smo morali paziti što pričamo i tako nekako u osnovnoj se u meni uvriježilo mišljenje da je pričanje o intimi nepoželjno i to se dosta odrazilo na mene. Opustila sam se više, ali još uvijek sam ukočena.

(Sugovornica 10)

Pretpostavka okoline da se osobe s invaliditetom druže međusobno očito je duboko ukorijenjena u našem društvu, više sudionika je istaknulo to kao velik problem na kojeg nailaze.

Ova pretpostavka, odnosno predrasuda, proizlazi iz segregacijskih tendencija koje kao društvo još uvijek nismo uspjeli prevladati. U kontekstu našeg istraživanja, ili glavnog istraživačkog pitanja možemo se zapitati postoji li uopće način na koji se ovakve vrste predrasuda mogu prevladati. Rana socijalizacija osoba s invaliditetom, odnosno uključivanje u redovne predškolske programe, kasnije i redovno primarno i sekundarno obrazovanje može biti jedan od faktora kojima se može osigurati pomak, osigurati odgovarajuća integracija i posljedično stvaranje inkluzivnijeg društva, no postavlja se pitanje koliko je vremena potrebno za vidljive pomake.

Predrasude među našim ljudima u našem narodu, postoji taj neki velik strah od drugačijeg za to mislim da je najveći problem, to najviše utječe na društveni život.

(Sugovornica 11)

Mislim da je zbog nekih predrasuda, mene to ne opterećuje, ali ako me netko prihvaća ja ću pričat s nekim, ako vidim neku netrpeljivost odmah na prvu onda nema smisla. Vidiš na licima ljudi kako te doživljavaju odmah u početku, to je ružno pa se niti ne trudim jer znam da nema smisla, ne može se to mijenjat. Društvo je takvo, ne znam što se tiče tih predrasuda, imala sam te neke situacije gdje sam se osjećala onako čudno.

(Sugovornica 17)

Predrasude često uzrokuju probleme u društvenom životu osoba s invaliditetom, kao i kod ostalih ranjivih skupina, to je nažalost neizbježna okolnost s kojom se susreću u svakodnevnom životu. Društvo se može promijeniti jedino u društvu, dakle implementacijom odgovarajućih praksi u našem društvu postiže se inkluzivnije okruženje. Ponovno ističemo važnost interakcije kojom se u konačnici ostvaruje obogaćena društvena ukupnost te se nameće kao najvažnija smjernica koja mora biti prisutna pri implementaciji novih mjera kao i provedbi postojećih.

Bila je situacija kad smo dolazili u kafić i kad mi je prijateljica dala ruku i pomogla da se popnem na stepenicu i konobar je svakog ponaosob pitao što će popiti, a mene ne već je pitao moju prijateljicu što je meni neprihvatljivo, on je mene odmah etiketirao kao nemoćnu osobu, kao invalida koji očito ne može govoriti u svoje ime prilikom izlaska u nekoj većoj grupi ljudi, osjećala sam tu diskriminaciju, nepripadanje, bilo je tu okretanja glave, ja nešto pitam, osoba me ignorira i šuti, ograničila sam se zbog tih iskustava. Želim se osloboditi, smatram se društvenom osobom i pristupačna sam, ali ta neka osnovna ljudska komunikacija

sa nepoznatima, tu sam osjetila diskriminaciju i zato se povlačim, ne želim prolaziti te osjećaje srama i neprihvaćenosti, ali sam optimistična po tom pitanju.

(Sugovornica 16)

...sa predrasudama se uvijek susrećemo ali mi smo tu da ih sami razbijamo i nitko to neće bolje od nas napraviti, mislim da nije problem samo u društvu nego i u nama samima, ne možemo očekivati da nam neko pomogne ako smo zatvoreni, to nema veze sa invaliditetom nego sa osobnošću čovjeka.

(Sugovornica 19)

Ak se bojiš previše, ne znam, ti uvijek imaš te neke susrete s ljudima koji te gledaju čudno, tu se ne radi možda i namjerno, možda nesvjesno, i tu i svugdje će to bit' i uvijek ali većinom nisam imala problem s tim (...). Vanjski sam ja normalna cura svojih godina i sad kad ja sjednem pa mi netko priđe, znaš dečki mi priđu, i nemaju pojma i onda se moraš ustati i otić', to je užasno, ako ti ovo nije dovoljno, ne znam, pa samo malo šepam, ja hodam sama, sad više fakat ne kužim u čemu je problem, ako im je noga problem onda ih ni ne trebam, oni općenito jesu malo, imaju čudne neke svoje(...).

(Sugovornica 20)

Dosta sudionika ističe upravo invaliditet kao prepreku, odnosno podlogu za predrasude s kojima se susreću, no najviše njih je istaknulo interakciju s drugima, osobe s invaliditetom trebaju biti otvorene prema ostalima i obratno. Smatramo da je taj čimbenik zatvorenosti povezan s prijašnjim obrazovanjem, primjerice sudionici koji su polazili Centar za odgoj i obrazovanje Dubrava češće su naglašavali da se većinski druže s ostalim osoba s invaliditetom. Izolacija osoba s invaliditetom kroz obrazovni proces je jedan od uzroka ovim iskustvima. Ako se djeca od najranije dobi integriraju u redovne vrtiće, primarno i sekundarno obrazovanje, ne podiže se samo njihova kvaliteta života i obrazovanja, već i ostale djece. Inkluzija je ukupnost uspješnih integracijskih procesa koji u konačnici obogaćuju društvo.

5.4. Zadovoljstvo zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom

Jedna od tema proizašlih iz razgovora sa sudionicima je i zadovoljstvo postojećim zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom. Prvo smo sa sudionicima prošli temu njihove upoznatosti s pravima i mjerama za osobe s invaliditetom. Većina ispitanika nije pretjerano zainteresirana za 'čitanje zakona' i smatraju da se to često mijenja.

5.4.1. Zadovoljstvo provedbom

Onako generalno šta znam o njima sigurno ne, da se provode onako kako je zamišljeno onda bi bili malo ispred onog di je smo trenutno.

(Sugovornik 2)

Ja inače ne volim čitati zakone i prava dok mi nešto baš ne treba nisam baš upoznata s tim nisam previše upoznata znam otprilike. Imam ideje koje bi se mogle bolje napraviti ovako u gradu, praktične prirode. Ljudi završe školu i onda nemaju posla mislim da je to nešto najgore jer onda nisi ni samostalan ni financijski, automatski ovisiš o nekome i onda to povlači puno drugih stvari.

(Sugovornica 4)

Upoznata sam sa strategijama i pravima osoba s invaliditetom, ali mislim da se zakoni kvalitetno ne provode jer i dalje ima puno diskriminacije prema osobama s invaliditetom, bilo one društvene, bilo arhitektonskih barijera za njihov pristup institucijama (...) ali nikad nisam doživjela diskriminaciju na fakultetu.

(Sugovornica 6)

Zakonodavstvo usmjereno prema osobama s invaliditetom podložno je čestim promjenama i unatoč postojanju formalne ravnopravnosti često dolazi do loše provedbe, implementacija mjera ne provodi se u skladu sa specifičnim potrebama osoba s invaliditetom, posljedično i dolazi do sveopćeg nezadovoljstva. Kao što smo ranije naglašavali osobe s invaliditetom stavljene su u poziciju da se moraju boriti za postojeća prava, dakle sustav ne omogućava odgovarajuću implementaciju mjera.

Još uvijek sustav nažalost ne funkcionira, kak je došlo uopće došlo da se podigne društvo za osobe s invaliditetom, je bila na neki način ucjena Europske unije, da se prema osobama s invaliditetom ponašaju ko u srednjem vijeku, i tek kad su im to rekli je krenula neka (...) Milanović je preko noći praktički napravio deinstitucionalizaciju, da se ljudi nisu uspjeli naviknut, sad mi hvatamo, i sad imaš apsurdne pogreške, provođenje političke odluke koje nemaju veze s mozgom, one izgledaju ili okrutne ili zločeste, ne bave se osobama s invaliditetom nego se bave stranačkim opredjeljenjem. Najkvalitetniji život i ostvaruju studenti s invaliditetom i ovi koji su se uspjeli zaposlit. Ima nas sad zbog tih kvota i nema više ljudi u Hrvatskoj, ali još uvijek postoje zakoni, pravila koje doslovce su kretenski napravljeni. Provedba je tol'ko kruta, pola toga il' se zanemaruje, il' se ne znam, najviše se za osobe s

invaliditetom napravilo u kratkom mandatu Jadranke Kosor iskreno, u njezino vrijeme su uvedeni osobni asistenti.

(Sugovornik 12)

Što se tiče traženja poslova ne, javljala sam se na razne poslove no kad se to treba provesti čak te ni ne zovu za posao, na jednom razgovoru za posao mi je osoba rekla indirektno da nemaju praksu raditi s osobama s invaliditetom.

(Sugovornica 16)

Ulaskom u Europsku Uniju stvari su se znatno promijenile, što ističe velik broj naših sudionika, dakle ratificiranje konvencija se znatno ubrzalo i načinjeni su određeni pozitivni pomaci. Kruta provedba odnosi se na zanemarivanje neodgovarajućih infrastrukturnih prilagodbi, prostornih kao i društvenih. Kvalitetnijom implementacijom mjera osigurava se podloga za stvaranje inkluzivnijeg okruženja za osobe s invaliditetom, i svakako se ističe kao jedna od glavnih sugestija naših sudionika.

Mi svašta imamo potpisano i Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, ali kad pogledaš ne provodi se to sve, imam osjećaj da se nas sjeti samo na neke datume recimo 3.12⁵., il' ikad su nekakvi izbori, onda se sjete da smo ljudi.

(Sugovornica 19)

Sudionici su kod ove teme izrazili sveopće nezadovoljstvo, unatoč tome što ih većina nije upoznata sa zakonodavstvom usmjerenim prema osobama s invaliditetom. Unatoč nepoznavanju zakona i nacionalnih strategija, podijelili su svoje vlastite primjere i razmišljanja o tematici. Ako osobe s invaliditetom imaju zajamčena sva prava zašto su stavljene u poziciju da se konstantno moraju na neki način 'boriti' kako bi ih ostvarile?

Ranjive društvene skupine poput osoba s invaliditetom susreću se s nizom nevidljivih barijera, koje se pokušavaju 'sakriti' primjenom mjera pozitivne diskriminacije. Kao što smo ranije naveli mjere pozitivne diskriminacije su kompenzacijskog karaktera, dakle osoba s invaliditetom ne dobiva pravo na potpunu društvenu participaciju, ali dobiva primjerice besplatan javni prijevoz koji je većinom teško dostupan i nije dovoljno fleksibilan. Jednako tako mjere pozitivne

---

⁵ 3. prosinca se obilježava Međunarodni dan osoba s invaliditetom

diskriminacije su dugoročno vrlo skupe za državu, a za posljedicu imaju demotivirane osobe s invaliditetom koje nikad ne ostvare svoj potencijal. Neke mjere su naravno dobre, primjerice stipendiranje studenata s invaliditetom podiže ne samo njihovu kvalitetu života u tercijarnom obrazovanju već može poslužiti i kao poticaj za daljnji razvoj i napredak u osobnom i profesionalnom smislu.

5.4.2. Upoznatost nastavnika s pravima osoba s invaliditetom

U ovom poglavlju kratko ćemo problematizirati upoznatost prvenstveno nastavnika u tercijarnom obrazovanju s pravima osoba s invaliditetom. Tema je proizašla iz razgovora o odnosu s nastavnicima, gdje su podijelili svoje viđenje problema s kojima se susreću.

Početna pretpostavka da su nastavnici slabo upoznati s pravima studenata s invaliditetom se pokazala točnom, naime većina sudionika se bar jednom susrela s nekom vrstom nerazumijevanja od strane nastavnika, no nisu to doživjeli izrazito negativno već smatraju da se te stvari uče 'u praksi'. Njihova očekivanja nisu velika i ne smatraju da bi nastavnici trebali znati sve, već da bi trebali biti upoznati bar s akademskom prilagodbom koja je za svakog studenta s invaliditetom individualna. Mišljenja smo da nastavnici u tercijarnom obrazovanju trebaju kroz stjecanje pedagoških kompetencija poraditi na pristupu studentima s invaliditetom.

Ja sam jednoj profesorici uporno govorila da trebam više vremena, dala mi je tek treći put dva puta sam pala taj ispit, imam pravo na 50 posto više vremena, uporno mi nije dala na kraju se ispričala i donosila mi sokić u kabinet, ono ok isprika prihvaćena, ali nije bilo baš ugodno. ... vrlo često dođeš i kažeš nekom nešto i onda te oni gledaju onako kao "Ma da", najčešće nisam morala nositi potvrde vjerovali su mi ali nisu recimo znali da imam ta prava, vidjelo se po njima da nemaju pojma o tome. Trebalo bi njih upoznat', nisu oni krivi, možeš ti imat pedagoške kompetencije, al' te stvari te nitko neće naučit, taj dio malo šteka, a to ovisi i o osobi.

(Sugovornica 14)

...sve je na tebi koliko im ti objasniš oni tol'ko znaju. Ja sam morala objašnjavati sve u detalje, kad sam polagala jedan predmet demosica je objašnjavala profesoru kako ja radim, kako ja mogu to gradivo svladati jer je specifično. Nastavnici bi trebali poraditi na pedagoškim kompetencijama definitivno.

(Sugovornica 5)

Pedagoške kompetencije nastavnika, odnosno manjak istih, kako ističu neki od naših sudionika zasigurno su jedan od nedostataka u tercijarnom obrazovanju, no smatramo da se ova primjedba ne odnosi samo na pristup prema studentima s invaliditetom, već i generalno. Bolja komunikacija nastavnika i studenata, odnosno predstavničkih tijela jedan je od faktora koji pridonose stvaranju inkluzivnijeg okruženja.

Ja sam se trudila upoznati ih s pravima, držala sam prezentaciju na tu temu. Neki jesu, neki nisu, ako nisu ja im objasnim sve, ne volim da mi se popušta, ponavljam trudim se, ne volim da mi se popušta u životu.

(Sugovornica 7)

...mislim da bi oni trebali biti informiraniji i više izlaziti u susret, bilo je par neugodnih iskustava gdje je profesor jednostavno rekao da mu je žao i da za mene vrijede ista pravila kao za druge, on je rekao ne. Za mene vrijede ista pravila, ali prava očito ne. Kad sam bila u kolicima nije radilo dizalo, nisam fizički mogla biti prisutna, bila je upoznata s tim da dizalo ne radi, a ona se nije potrudila naći zamjensku dvoranu, a ja sam ostala na hodniku dok su kolege bili na predavanju, nisam dobila ni ispriku ni ništa.

(Sugovornica 16)

Opća informiranost nastavnika je prema mišljenju naših sudionika loša i nastavnici bi se trebali bolje upoznati s načinom pristupa studentima s invaliditetom. Potrebna prilagodba za svakog je studenta individualna i smatramo da svi nastavnici trebaju uočiti važnost komunikacije kojom bi se nepotrebne, potencijalno neugodne situacije, izbjegle.

Ja sam bila izvor informacija za njih, kako bi ih kasnije primijenili na druge, i sad kad radim isto pokušavam načiniti neku prilagodbu, uvijek ukažem ljudima, sve se to može, smatram da to svi trebaju znati, općenito što se tiče tih ajmo reći marginaliziranih.

(Sugovornica 19)

Sudionici su prepoznali važnost svojeg vlastitog angažmana u stvaranju boljih uvjeta za studente s invaliditetom, no ostajemo u sferi integracije, dakle osobe s invaliditetom su odgovorne za vlastitu prilagodbu u tercijarnom obrazovanju. Poticanje inkluzivne atmosfere dolazi od strane ranjive skupine, umjesto da se osiguraju svi potrebni uvjeti koji bi osobama s invaliditetom omogućili da bez ikakvih smetnji pohađaju nastavu u tercijarnom obrazovanju.

5.4.3. Zakinutost prava studenata s invaliditetom

Prava osoba s invaliditetom, kao što smo već istaknuli često se ne provode u svojoj punini jer za njihovo ostvarenje ne postoje uvjeti. Mnogi sudionici su podijelili primjere iz svojeg života gdje jasno vidimo da su njihova prava bila na neki način zakinuta, odnosno uskraćene su im jednake mogućnosti. Smatramo da većina iznesenih primjera zakinutosti prava proizlazi iz neznanja, odnosno nedovoljne informiranosti društva o pravima osoba s invaliditetom, gdje su promatrani kao predmeti nečije skrbi.

...većina djetinjstva gdje uopće nismo dobili informaciju, di su na socijalnom mojoj materi rekli da nemam pravo na uvećani dječji i tako ono.

(Sugovornik 2)

Pa evo opet su tu arhitektonske barijere, jedan kompletni apsurd naše države, znači recimo u mojem gradu zgrada socijalnog nije prilagođena, ne možeš tamo uč', kako se onda borit' za svoja prava, kako? Evo recimo ja se nisam mogao cijepit protiv tetanusa, difterije ne znam još čega i onda sam se ja došao cijepit kod dispanzera i ordinacija na 2. katu s 15 stepenica, pa je mene na kraju doktorica cijepila vani ispred zgrade, evo što reći.

(Sugovornik 15)

Pa evo primjer s osobnom invalidninom, kako se sad mijenjao zakon kako je došlo do povećanja, pa sam ponovno morala na vještačenje, i nakon toga su odlučili da ja neću dobit' povećanje i još su mi smanjili sadašnje primanje na pola, ja kad sam tamo došla ispalo je da je meni super, ja studiram ja sam u Zagrebu, kao ja ću se tamo zaposlit, mislili su da ja sve mogu sama, ja sam došla tamo pošteno, ali je ispalo da mi praktički nije ništa. (...)Pa nije ograničenje što ja ne mogu uz stepenice, nego ovo, što se moram izborit sama za prava koja već imam, što moram molit nekog za ove stvari.

(Sugovornica 17)

Iz potonjih citata možemo zaključiti da još uvijek nemamo osigurane uvjete za stvaranje inkluzivnog društva, sve dok se u fazi integracije osobe s invaliditetom moraju boriti za svoja

prava, pritom svjesni svoje vlastite marginalizacije, posljedično i socijalne isključenosti. Društvo koje nije osvijestilo da pristup državnim institucijama mora biti prilagođen osobama s invaliditetom ne može biti nazivano inkluzivnim. Smatramo da je nužno roditeljima djece s invaliditetom pružiti pravovremene i točne informacije o pravima i obvezama kojima se ista ostvaruju, a ne stavljati jednu već ranjivu skupinu u poziciju da se na individualnoj razini bori za prava koja su zajamčena.

5.4.4. Poboljšanje uvjeta za studente s invaliditetom

Poboljšanje senzibiliteta i znanja općenito, mi smo ignoranti, mi smo takvo društvo koje u većini nažalost malo, ne znam, društvo neznalica.

(Sugovornik 15)

Organizacija, komunikacija i informiranje, da se profesori informiraju dakle, da znaju općenito, najosnovnije, da mi recimo unaprijed šalju prezentacije da mogu pratit prezentacije, da se mogu pripremiti, kad bi to bilo onako uhodano, a ne da kolutaju očima kad tražim da mi stave na USB. Ljudi nisu informirani, nisu upućeni, ne znaju prići.

(Sugovornica 5)

Možda da se na neki način i nas uključi u neke vrste projekata pa da i mi zapravo možemo, da nismo mi ti koji tražimo uvijek pomoć ili nešto, da i mi možemo nekako doprinijet ili uvijek postoje podjele, slijepi i slabovidni i ne znam te usluge ili nešto uvijek se dijeli, ti dođeš tu pa ne pripadaš tu ti ne možeš to, recimo treba ti gdje god dođeš, gleda se; "Aha ti imaš invaliditet, ajde da vidimo što ti možeš." To je sve nekako u teoriji.

(Sugovornica 1)

Sudionici su s nama podijelili svoja promišljanja i konkretne sugestije koje bi poboljšale njihov život tijekom tercijarnog obrazovanja, dakle samu kvalitetu života, jer smatramo da su upravo osobe s invaliditetom te koje moraju krojiti buduće politike i sudjelovati u izradi nacionalnih strategija, kroz udruge civilnog društva ili individualni angažman. Sve sugestije koje su sudionici predložili čine se lako ostvarive, no nažalost ne u praksi.

Što se tiče Filozofskog ja sam generalno na Sveučilištu za neke restriktivnije mjere upisivanja invalida i općenito ljudi, inkluzija je došla do toga da svaka budala može ić' na faks bez obzira na invaliditet. Ja znam ljude sad koji će 12 godina bit' u domu, gle nije to ok.

Sugestija invalidima samim da se potrudite nešto, to je jedan dobar savjet da pokušaju promatrati interakciju drugih ljudi koji nisu invalidi...i izvuć' nešto iz toga, ja sam se trudio jer sam znao da ako ja neću bit' normalan, neće ni drugi bit' prema meni da rade na sebi i da budu što samostaljniji, bez truda neće bit' rezultata i da ne sramote cijelu populaciju invalida, eto toliko.

(Sugovornik 2)

Osobni angažman osoba s invaliditetom ponekad se kod naših sudionika pokazao kao efektivan način za suočavanje sa svakodnevnim predrasudama i sveprisutnom diskriminacijom. Otvorenost osoba s invaliditetom proizlazi iz osobne spoznaje o interakcionističkoj društvenoj dinamici koja značajno može utjecati ne samo na kvalitetu života nego i na zadovoljstvo iskustvom studiranja. Refleksivan karakter interakcije u tercijarnom obrazovanju važan je čimbenik ostvarivanja potencijala pojedinca.

Mislim da na svakom fakultetu treba postojati Ured za studente s invaliditetom koji će brinuti o njima i koji će prilagođavati literaturu, rješavati probleme studenata s invaliditetom i općenito pomagati u svim segmentima; da mogu imati nekog asistenta pri pisanju seminara, nažalost mi moramo prvi prilaziti kolegama i tražiti pomoć, mislim da se i studenti s invaliditetom trebaju potruditi, bit' otvoreni, uključit' se u neku udrugu ili bilo što izvan faksa.

(Sugovornica 7)

Očito je najveći problem kako doći od točke A do točke B, to svima radi najveći problem, moja sugestija da se nastavi u tom nekom dobrom smjeru organiziranja prijevoza, to studentima s invaliditetom jako puno znači. Doma sam ovisnija, tu u Zagrebu mi je ipak lakše nego doma, u Zagrebu ima više te spontanosti, doma je sve daleko, makar i javni prijevoz ima svoje probleme, niskopodni tramvaji koju su udaljeni od prilaza.

(Sugovornica 9)

Pa mislim uvijek bi se moglo nešto poboljšati, ali ja općenito eto jedina sugestija koja mi sad pada na pamet u vezi našeg faksa da bi trebala organizacija biti malo bolja, kad god ti dođeš i tražiš svoja prava, i oni se uvijek deru, nitko ništa ne zna sve je onako zbrda-zdola, umjesto da se ljudi na odsjeku slažu oni su svi jedni protiv drugih svaki odsjek ima svoju "politiku", jedan odsjek radi jedno, drugi drugo iz moje perspektive gledano trebalo bi se dogovoriti nekako da zbilja postoji neka osoba koja je voljna nama pomagati, u vidu te volonterske mreže, da imamo tako nešto na raspolaganju, da smijemo otić' na kavu, ta neka fleksibilnost ne znam.

(Sugovornica 11)

Bolja organizacija u segmentu prijevoza riješila bi brojne probleme naših sudionika. Manjak mobilnosti, odnosno fleksibilnosti eliminira spontanost i stavlja osobe s invaliditetom u sferu 'potrebitih', te smatramo da se prijevoz osoba s invaliditetom ne može prepustiti nekoj udruzi ili davatelju javnih usluga prijevoza već ova stavka mora naći svoje rješenje na državnoj razini.

Ja mislim da naš Ured na faksu, Ured kao Ured je preizoliran jer se osobe s invaliditetom skupljaju na jednom mjestu, opet smo izolirani, vidi se ta segregacija, mislim da smo prezatvoreni, svaka im čast ali ja sam uvijek više voljela na pauzu otići s kolegama na pauzu, a ne u Ured. Ne želim segregaciju, želim se družiti sa svima, koliko god je Ured super i drago mi je da postoji mislim da opet izolira studente s invaliditetom.

(Sugovornica 16)

... možda budem sad zvučala malo bezobrazno, ali mislim da ljudi koji su zdravi da nisu jedini odgovorni za to, da bi se i ovi ljudi u kolicima, ovi s invaliditetom trebali malo više socijalizirati i sami se potruditi, tipa oni imaju onaj Ured svoj, znači ok je meni Ured da se unutra skupljaju asistenti, ali da su ljudi .... moje osobno mišljenje da se ljudi tamo zatvaraju da imaju tam baš kao svoj mali neki svijet, po meni je to diskriminacija, a nisu oni svjesni toga.

(Sugovornica 3)

Postojanje Ureda za studente s invaliditetom pruža formalnu podršku i njegovim osnutkom otvoreno je novo poglavlje u ostvarivanju inkluzije na Filozofskom fakultetu. Naši sudionici svjesni su da je djelovanje Ureda nužno pri ostvarivanju nekih prava, primjerice potvrda o produženom vremenu pisanja ispita, no često se osvrću na izolirajući karakter. Mišljenja smo da Ured treba djelovati sveobuhvatno u pružanju podrške no u isto vrijeme ne zadirući u kreiranje svakodnevice studenata s invaliditetom. Jedna od uloga Ureda bi svakako trebala biti pomoć pri svladavanju sveprisutne segregacijske tendencije. Zamišljen kao jedan faktor koji omogućava inkluzivno obrazovanje, ponekad uzrokuje socijalnu isključenost, pa se s pravom možemo zapitati proizlaze li segregacijske tendencije upravo iz djelomično ili posve socijalno isključenih grupa? U rezultatima našeg istraživanja vidimo da unatoč tome što je Filozofski fakultet vrhunski prostorno prilagođen, posjeduje potrebnu asistenciju i popratne prilagodbe, dakle postoji podloga za ostvarivanje inkluzivnog potencijala, ipak postoji razina segregacije koja eliminira prethodne pozitivne pomake.

Pa ja smatram da je dosta dobro, ali isto smatram da ima prostora za poboljšanje, ako bi se mogle napraviti radionice za profesore da im se olakša, pokaže na cijelom sveučilištu, kad bi se osobe s invaliditetom same pitale, i saslušale, jer mi koji smo bili tzv. pioniri u tome kad smo se trebali izboriti za prava, bilo bi super da nas se sasluša i da smo ostavili neki dobar temelj da to sve bude nekako sustavno riješeno. Naš Ured postoji, ali smatram da on ne radi dovoljno, trebali bi se svi kombinirati nekako da složimo nešto za dobrobit društva u cjelini, to je zapravo ogledalo društva i njegovog stanja ta neka humanost, jer ljudi ne znaju, nije da ne žele, kao što sam već rekla, nije samo problem u društvu iako je on veliki dio, mi bi se trebali sami boriti, to je ono što ja smatram da bi se trebalo napraviti i nadam se da će se riješiti ove stambene zajednice jer ne znam ja ću se opet snać', al za druge ne znam kako će, i jednostavno zbog budućih generacija.

(Sugovornica 19)

Organizacija i informiranje nastavnika i studenata se pokazala kao vrlo bitan faktor pri ostvarivanju inkluzije. Sugestije naših sudionika nisu površne, one su slika svakodnevice osoba s invaliditetom. Ponekad nepremostive prepreke su često ograničene upravo nekim sistemskim greškama koje koče provedbu mjera. Postojanje pravnog okvira koji jamči jednaka prava za sve, često ne podrazumijeva i jednake uvjete. Osobe s invaliditetom u Hrvatskoj, pa tako i na Filozofskom fakultetu su još uvijek u fazi integracije, možda i njezine najbolje verzije, koja posljedično vodi u inkluzivno društvo.

6. RASPRAVA

Istraživanje je kao što je očekivano, potvrdilo neka početna razmišljanja, no također otvorilo puno novih pitanja. Istraživanje je prožeto povezanošću između identiteta i invaliditeta, sudionici su često naglašavali taj aspekt i smatramo da se kvalitetnijom integracijom osoba s invaliditetom (bar u odgojno-obrazovnom kontekstu) može smanjiti utjecaj invaliditeta na stvaranje identiteta. Identitet bi trebao biti odgovor na naizgled jednostavno pitanje – tko smo mi? Kad bismo morali izdvojiti cijeli niz uloga koje nas čine, pretvorilo bi se to u jedan podugačak popis. Osobe s invaliditetom koje se ranije integriraju u redovan sustav školovanja, ne doživljavaju sebe nužno kroz prizmu invaliditeta, već su svjesni da imaju tu ulogu, no ona nikako nije prevladavajuća. U

početku smo se odlučili voditi interakcionističkim pristupom koji se ovdje pokazao ispravnim. Više naših sudionika je podijelilo stav da se osobe s invaliditetom same moraju odmaknuti od te uloge koja im se nameće i sami poduzeti korake koji u konačnici dovode do inkluzivnosti.

Cilj istraživanja nije bio baviti se specifičnim prostornim ograničenjima na koje osobe s invaliditetom nailaze, no pokazalo se da su u ostvarenju nekih segmenata života tijekom tercijarnog obrazovanja upravo ta ograničenja ključna. Organizacija kvalitetnijeg i fleksibilnijeg prijevoza osoba s invaliditetom jedna je od stvari koja uvelike može poboljšati kvalitetu života. Ako prostorna mobilnost nije osigurana, nije ni ona društvena, stoga smatramo da je to jedna od najvažnijih sugestija.

Inkluzivni potencijal, kao naša polazišna točka evaluacije provedene kroz tematsku analizu, nije u potpunosti ostvaren. Izneseni stavovi naših sudionika otkrivaju i one suptilnije barijere koje ne omogućavaju niti kvalitetnu integraciju, samim time inkluzija nije ostvariva. Život tijekom tercijarnog obrazovanja, promatrajući njegovu ukupnost, za većinu naših sudionika je ocijenjen kao pozitivan. Često su iskazivali zadovoljstvo studijskim programom, nastavnicima, smještajem, kolegama i društvenim životom, dakle ako preslikamo ove rezultate na cijelu populaciju studenata s invaliditetom Filozofskog fakulteta u Zagrebu, možemo zaključiti da postoji opće zadovoljstvo.

Mnogo je sudionika pokrenulo temu diskriminacije, kroz različite primjere su iznijeli svoja razmišljanja o nekim specifičnim vrstama diskriminacije s kojima su se susretali, naš inicijalni cilj nije bio baviti se temom diskriminacije, već ustvrditi postoji li ona još u uvjetima koji promiču jednakost za sve. Predrasude prema osobama s invaliditetom jednako kao i popratna diskriminacija nisu nešto što može nestati promjenom zakonodavnog okvira ili kvalitetnijom provedbom mjera. Kako bi se situacija poboljšala nužno je osobe s invaliditetom integrirati u redovne sustave obrazovanja, o kakvim se god teškoćama radilo. Svi sudionici istraživanja su mogli proći kroz redovan sustav školovanja da su postojale mogućnosti ili mjere koje to omogućavaju. Rana socijalizacija osoba s invaliditetom, gledana trajno, može polučiti rezultate koje će u nekom doglednom vremenskom periodu omogućiti osobama s invaliditetom jednaku participaciju. U prije navedenim citatima neki su sudionici također podijelili da se druže većinski s osobama s invaliditetom, dok su neki podijelili negativan stav prema toj podjeli i smatraju da se

time šalje pogrešna slika o cijeloj populaciji. Postavlja se pitanje jesu li upravo mjesta namijenjena osobama s invaliditetom onemogućavajuća?

Zdravorazumski se nameće da je Ured za studente s invaliditetom mjesto koje će studentima omogućiti potrebne prilagodbe, pružiti savjetodavnu podršku i asistenciju, dakle po svom funkcionalnom karakteru je omogućavajući, no ako on indirektno stvaranjem utočišta za studente, njih samim time segregira i onemogućava u nekim socijalizacijskim aspektima, neupitno je da utječe na ostvarivanje inkluzivnog potencijala kod tih studenata. Jednaka je situacija sa studentskim domovima, iako sudionici nisu imali značajnih primjedbi na to što su smješteni u prizemljima paviljona koji su posebno prilagođeni, čak su na to gledali kroz razvijanje nekih odnosa sa sustanarima i međusobnu podršku i pomoć. U idealnoj situaciji svaki studentski dom, odnosno svaki paviljon bi trebao imati odgovarajući broj posebno prilagođenih soba za studente s invaliditetom, no nažalost segregacijske tendencije su još uvijek prisutne u smještajnim kapacitetima.

Tema asistencije na fakultetu je možda bila zanemarena, jer dosta naših sudionika ne koristi usluge Ureda za studente s invaliditetom ili ih koristi samo povremeno, no iz iskustva sudionika zaključujemo da asistencija nije na adekvatnom nivou niti je pristupačna svima. Jedna od najčešćih primjedbi je bila nemogućnost odlaska na toalet tijekom boravka na fakultetu, za što smatramo da se u što kraćem roku mora promijeniti. Iz primjera koje su naši sudionici naveli vidimo da većina asistenata na taj način 'odrađuje' školarinu, no vrlo je bitno da asistenti koji rade s osobama s invaliditetom posjeduju intrinzičnu motivaciju za taj posao. Rad Ureda je ograničen na fizičku pomoć, dakle odlazak do učionice, pomoć pri pisanju i sl., stoga predlažemo stvaranje volonterske mreže studenata na Filozofskom fakultetu koja bi nudila usluge po potrebi. Međusobna pomoć studenata bi uvelike olakšala osobama s invaliditetom neke svakodnevne stvari tijekom boravka na fakultetu, no kroz razvijanje mreže stvorila bi se i podloga za osnaživanje osoba s invaliditetom, te bi svakako pojačala interakciju i socijalizaciju.

Ovo kvalitativno istraživanje je pokušaj doprinosa stvaranju inkluzivnijeg okruženja osoba s invaliditetom u tercijarnom obrazovanju. Jedna od prednosti našeg istraživanja zacijelo je činjenica da ovakvo ili slično istraživanje još nije provedeno na uzorku studenata s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te što u sociologiji tema inkluzivnosti osoba s invaliditetom nije previše obrađivana. Iz korištene literature razvidno je da većina radova dolazi iz područja psihologije,

socijalnog rada i edukacijsko-rehabilitacijske sfere, stoga smatramo da ovim radom možemo otvoriti novo poglavlje u stvaranju boljih uvjeta za studiranje osoba s invaliditetom.

Brojni primjeri i nove teme koje su pokretali naši sudionici zaista mogu oslikati svakodnevicu osoba s invaliditetom u tercijarnom obrazovanju, zbog čega smatramo da je sam istraživački rad bio vrlo uspješan.

Jedan od neizbježnih nedostataka ovog kvalitativnog istraživanja je zacijelo iznošenje socijalno poželjnih odgovora s obzirom na to da se radilo o intervjuu 'licem u lice' gdje sudionici ipak nemaju zajamčenu potpunu anonimnost ili smatraju neka pitanja preintimnima. Smatramo da su naši sudionici unatoč tome podijelili brojna razmišljanja koja su izravno ili neposredno odgovorila na glavno istraživačko pitanje i otvorila nova polja diskusije. Također jedan od nedostataka je to što je naš uzorak sastavljen samo od studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu i rezultati se odnose samo na ovu sastavnicu Sveučilišta u Zagrebu, dakle ne obuhvaća dojmove ostalih studenata s invaliditetom. Smatramo da je korišteni uzorak dovoljan da opiše cijelu populaciju studenata s invaliditetom na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, no kao što smo ranije naveli istraživanjem nisu obuhvaćeni studenti koji boluju od kroničnih bolesti, samim time ne posjeduju potvrdu o stupnju invaliditeta. Smatramo da bi njihov doprinos otvorio nove teme jer je njihov invaliditet većinom nevidljiv, no iz njega također proizlaze ograničenja.

7. ZAKLJUČAK

Definirali smo obrazovanje kao temelj za daljnju participaciju i u slučaju naših sudionika ostvarivanje inkluzivnog potencijala u onoj mjeri koja je ostvariva u pojedinim segmentima života tijekom procesa tercijarnog obrazovanja. Osobe s invaliditetom se uvijek svrstavaju u ranjive društvene skupine kojima se treba *'pomoći'*. Već smo iscrpno objasnili problematiku terminologije vezanu za osobe s invaliditetom, pa se kao prijedlog nameće uvođenje afirmativnijeg nazivlja u državne institucije, skupa s njihovim unificiranjem.

Kad bismo morali sažeti naše spoznaje dobivene tijekom istraživačkog rada, zaključili bismo da su osobe s invaliditetom obuhvaćene našim uzorkom zadovoljne, ne samo kvalitetom obrazovanja koja im se pruža na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, već i nastavnicima, kolegama,

svojim društvenim životom, no najviše primjedbi očekivano dolazi iz područja zakonodavnih okvira i mjera usmjerenih prema osobama s invaliditetom.

Kad bi se primjedbe naših sudionika na ovu kategoriju sažele, zaključujemo da sustav ponekad od osoba s invaliditetom zahtjeva da se one moraju boriti za svoja prava koja su im zajamčena. Benevolentne akcije od strane Vlade Republike Hrvatske prema osobama s invaliditetom ponekad ne zažive, odnosno ne provode se u skladu s prilagođenim potrebama, što je niz naših sudionika i potvrdio. Nameće se zaključak da su postojeći uvjeti još u fazi integracije, odnosno osobe s invaliditetom su još uvijek te koje se moraju prilagođavati. Glede naše proučavane populacije uvjeti u tercijarnom obrazovanju su dobri, studenti su zadovoljni samim studijem i cjelokupnim doživljajem studiranja, no ako promatramo ukupnost društvenih odnosa tijekom tercijarnog obrazovanja, rezultati se značajno razlikuju.

Prvi korak prema ostvarivanju inkluzivnog potencijala je svakako osiguravanje integracije u svim segmentima života osoba s invaliditetom, ne primjenom mjera pozitivne diskriminacije, već njihovom opreznijom implementacijom. Stvaranje inkluzivnijeg društva za sve počiva u eliminaciji predrasuda i individualnom pristupu, a kroz ranu socijalizaciju i adekvatno obrazovanje, te kasnije zapošljavanje, nismo toliko daleko od cilja. Osiguravanje potrebnih uvjeta ne svodi se samo na mijenjanje zakona i poticanje inkluzivnih mjera već i na obrazovanje rehabilitatora i stručnih djelatnika koji za osobe s invaliditetom mogu osigurati kvalitetniji doživljaj obrazovanja te ostvarivanje svojih potencijala.

Inkluzivna edukacija počiva na otvorenosti sveučilišnih nastavnika i studenata ka promjeni i usvajanju novih znanja. kako bi se postigla inkluzivna kultura, odnosno kako bi se naše društvo upotpunilo. Kao što smo ranije naveli, inkluzija se ne ostvaruje promjenama u zakonodavstvu već promjenama u razmišljanju. Bolja informiranost nastavnika (i društva općenito) i podrška tijekom tercijarnog obrazovanja nameću se kao ključni čimbenici koji bi mogli poboljšati zadovoljstvo procesom studiranja.

Inkluzija ne znači da su svi ljudi jednaki, već podrazumijeva da su u društvenoj ukupnosti svi ravnopravni sudionici koji zajedničkim snagama obogaćuju društvo, stoga se nadamo da ovaj rad doprinosi suočavanju s problemom inkluzije u tercijarnom obrazovanju kao početnu točku za daljnji napredak.

8. LITERATURA

Borland, J. i James, S. (1999). The learning experience of students with disabilities in higher education. A case study of a UK university. *Disability & Society*, 14(1), 85-101.

Darling, R. B. (2013). *Disability and identity: Negotiating self in a changing society*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Farrell, M. (2012). *The special education handbook: an AZ guide*. Routledge.

Felce, D. i Perry, J. (1996). Assessment of quality of life. *Quality of Life. Conceptualization and Measurement. American Association on Mental Retardation (AAMR)*.

Finnemore, M. (1993). International organizations as teachers of norms: the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and science policy. *International Organization*, 47(4), 565-597.

Gleason, J. J. (1989). *Special education in context: An ethnographic study of persons with developmental disabilities*. Cambridge University Press.

- Goode, J. (2007). 'Managing' disability: Early experiences of university students with disabilities. *Disability & Society*, 22(1), 35-48.
- Goffman, E. (2009) *Stigma. Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Mediterran Publishing
- Hughes, C., Hwang, B., Kim, J. H., Eisenman, L. T. i Killian, D. J. (1995). Quality of life in applied research: A review and analysis of empirical measures. *American Journal on Mental Retardation*.
- Igrić, L. (2004). Društveni kontekst, posebne potrebe/invaliditet/teškoće u razvoju i edukacijsko uključivanje. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(2), 151-164.
- Ivančić, Đ. i Stančić, Z. (2014). Stvaranje inkluzivne kulture škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(2), 139-157.
- Komisija, E. (2010). Strategija „Europa 2020 “.
- Konvencija, U. N. (2011). Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (UN, 2006.). *New York: United Nations*.
- Mihanović, V. (2011). Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(1), 72-86.
- Middleton, L. (1999). *Disabled children: Challenging social exclusion*. Wiley-Blackwell.
- Mittler, P. (2012). *Working towards inclusive education: Social contexts*. David Fulton Publishers.
- Nacionalna strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom 2007.-2015. Narodne novine, br. 63/2007
- Nacionalni program djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj (1999): Zagreb: Vlada RH, Nacionalni odbor za izradbu Nacionalnog programa djelovanja za djecu u RH
- Oliver, M. i Barnes, C. (2012). *The new politics of disablement*. Palgrave Macmillan.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*, London: Routledge
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications, inc.

- Petek, A. (2010). Transformacija politike prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj: analiza ciljeva. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, (07), 101-121.
- Puljiz, V.(2010.). Socijalna prava, siromaštvo i socijalna isključenost. *Zbornik sažetaka Međunarodne znanstvene konferencije „Socijalni rad i borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti – profesionalna usmjerenost zaštiti i promicanju ljudskih prava“*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru i Zaklada Marie De Mattias, Klanjateljice Krvi Kristove. Regija Zagreb, Mostar, BiH, 20.-23. listopada
- Rajović, V., & Jovanović, O. (2010). Profesionalno i privatno iskustvo sa osobama s posebnim potrebama i stavovi nastavnika redovnih škola prema inkluziji. *Psihološka istraživanja*, 13(1), 91-106.
- Riddell, S. (1998). Chipping away at the mountain: Disabled students' experience of higher education. *International Studies in Sociology of Education*, 8(2), 203-222.
- Safilios-Rothschild, C. (1970). *The sociology and social psychology of disability and rehabilitation*. Random House.
- Siegler, M. i Osmond, H. (1974). *Models of madness, models of medicine*. Macmillan Publishing Company, Incorporated.
- Silver, R. L. i Wortman, C. B. (1980). *Coping with undesirable life events. Human helplessness: Theory and applications, 1*.
- Skjørten, M. D. (2001). Towards inclusion and enrichment. *Education Special Needs Education: An Introduction*. Oslo: Unipub Forlag.
- Stainback, S. B. E. i Stainback, W. C. (1996). *Inclusion: A guide for educators*. Paul H Brookes Publishing
- Stančić. Z. et.al. (2014). *Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu*. Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir
- Tinklin, T. I Hall, J. (1999). Getting round obstacles: Disabled students' experiences in higher education in Scotland. *Studies in Higher education*, 24(2), 183-194.

Urbanc, K. (2006). Medicinski, socijalni ili neomedicinski pristup skrbi za osobe s invaliditetom. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(2), 321-333.

Weitz, R. (2009). *The sociology of health, illness, and health care: A critical approach*. Nelson Education.

World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF*. World Health Organization.

World Health Organization. (2015). *WHO global disability action plan 2014-2021: Better health for all people with disability*. World Health Organization.

Zaviršek, D. (2008). Social work with adults with disabilities: an international perspective. *British Journal of Social Work*, 39(7), 1393-1405.

Benjak, T., Petreski, N., i Radošević, M. (2009). Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj. *Zagreb, Hrvatski zavod za javno zdravstvo*.

Zovko, G. (1999.), Invalidi i društvo, *Revija za socijalnu politiku*, 6 (2): 105-117.

Rački, J. (1997). *Teorija profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta.

Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M., & Bašić, S. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik*. Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.

Žiljak, T. (2005). Invaliditet je pitanje ljudskih prava: može li obrazovanje pomoći njihovu ostvarenju?. *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 2(1.), 247-259.

Internetski izvori:

Aronson, J. (1994). A pragmatic use of thematic analysis u *The qualitative report*, Vol 2, No 1, 3-5. Dostupno na : <http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol2/iss1/3> . (1.7.2019.)

Assembly, U. G. (1948). Universal declaration of human rights. *UN General Assembly*, 302(2).

Dostupno na: <http://www.amnesty.org> (7.7.2019.)

Braun, V.; Clarke, V. (2006) *Using thematic analysis in psychology : Qualitative Research in Psychology*, Bristol : University of the West England, dostupno na: <http://eprints.uwe.ac.uk/11735>. (25.8.2019.)

Cvetko, J., Gudelj, M. i Hrgovan, L. (2000). Inkluzija. *Diskrepancija*, 1 (1), 24-28. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20562> (16.7.2019.)

European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe

Dostupno na:

<http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0636&from=en>
(4.6.2019.)

Kristiansen, C. M. Qualitative research methods : A health focus u *Chronic diseases in Canada*, Vol 21, No 3,136-138,

Dostupno na :

<https://pdfs.semanticscholar.org/6455/3eeb64d62e2ff1bb501bcf360c1b024fa140.pdf#page=47>.
(25.8.2019.)

Ured za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu.(2007). *Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu*.

Dostupno na: <http://www.unizg.hr/studiji-i-studiranje/podrska-studentima/podrska-studentima-s-invaliditetom/dokumenti/> (6.7.2019.)

DECLARATION, M. (2002). The Madrid Declaration-„Non Discrimination plus Positive Action Results in Social Inclusion”.

Dostupno na: <http://www.madriddeclaration.org> (16.7.2019.)

9. SAŽETAK

U radu smo pokušali ocijeniti inkluzivni potencijal osoba s invaliditetom u terciarnom obrazovanju na uzorku studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Obrazovanje se nameće kao temelj stvaranja inkluzivnijeg društva jer se kroz pravilnu integraciju osoba s invaliditetom stvaraju uvjeti za ravnopravnu participaciju. Pokušali smo nizom tema s našim sugovornicima doći do slike njihove svakodnevice tijekom terciarnog obrazovanja i smatramo da smo u tome uspjeli. Osobe s invaliditetom još se uvijek susreću s predrasudama i preprekama u svakodnevnom životu, čemu uvelike doprinosi obrazovanje. Rezultati istraživanja pokazuju da su studenti s invaliditetom na Filozofskom fakultetu vrlo zadovoljni studijem i svakodnevicom, no u pozadini se nazire niz problema koji ih konstantno ograničava, a ti problemi proizlaze iz neadekvatne potpore i sistemskih problema. Kako bi studenti s invaliditetom ostvarili punu društvenu participaciju tijekom studija, a kasnije i pri zapošljavanju, problemi koji su izneseni u radu se moraju sanirati. Osiguravanje jednakih uvjeta u obrazovanju nameće se kao temelj stvaranja podloge za ostvarivanje inkluzivnog potencijala za osobe s invaliditetom.

ABSTRACT

In this paper we have tried to evaluate the inclusive potential of students with disabilities in tertiary education on the sample of students of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Education is being imposed as the basis for creating a more inclusive society, because through proper integration of students with disabilities the conditions for equal participation are created. We have tried a number of topics with our interlocutors to get a sense of their everyday life during tertiary education and we think we have succeeded in doing so. Persons with disabilities still face prejudices and obstacles in their daily lives, to which education greatly contributes. The results of the research show that students with disabilities at Faculty of Humanities and Social Sciences are very satisfied with their studies and everyday life, but in the background there are a number of problems that constantly limit them, and these problems arise from inadequate support and systemic problems. In order for students with disabilities to achieve full social participation during their studies and later in employment, the problems presented in the work must be remedied. Ensuring a level playing field in education is the basis for creating a platform for achieving inclusive potential for people with disabilities.

